

PRIEŽASTIES IR TIKSLO SUDĖTINĖS KONSTRUKCIJOS XVI–XVII a. LIETUVIŲ KALBOS RAŠTUOSE

L. DROTVINAS

Sudėtiniai sakiniai su priežasties ir tikslo aplinkybių šalutiniais sakiniais senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose yra labai plačiai paplitę. Kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, šie sakiniai yra artimai susiję savo reikšme ir jungimo priemonėmis¹.

Šiame darbe trumpai apžvelgiamos jungimo priemonės (prijungiamieji jungtukai, atliepiamieji žodžiai), kai kurie tikslo ir priežasties reikšmių suplakimo atvejai bei kitų reikšmių (sąlygos, padarinio, apribojimo...) atspalviai, taip pat kai kurie šalutinio sakinio jungimo ir struktūros ypatumai.

Detaliau apžvelgiamos tarinių formų koreliacijos (deriniai) šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose (ypač priežasties konstrukcijose). Išryškinami atvejai, kurie būdingi senųjų raštų kalbai arba kurių nėra dabartinėje lietuvių kalboje.

PRIEŽASTIES SUDĖTINĖS KONSTRUKCIJOS

Priežasties sudėtinių konstrukcijų apžvalgos įvadinėse pastabose trumpai nagrinėjami šie klausimai: senųjų lietuvių kalbos paminklų būdingesnieji priežasties šalutinio sakinio jungtukai ir atliepiamieji žodžiai, kai kurie šalutinio sakinio struktūros ypatumai ir jungtukų vartosenos atvejai su mišriomis (priežasties ir sąlygos, priežasties ir papildinio) reikšmėmis. Pagrindinėje dalyje apžvelgiamos šalutinio ir pagrindinio sakinių tarinių formų koreliacijos (deriniai).

Įvadinės pastabos

Kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, senųjų raštų priežasties konstrukcijose dažniausiai vartojami yra specialieji priežasties jungtukai *nes*, kadangi (jų gali būti įvairių variantų – *nesa*, *nesang*, *kadang*, *kadangel*...). Šie

¹ Apie priežasties ir tikslo jungtukų vartoseną kai kuriuose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose ir tarmėse žr. E. Hermann, Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze, Jena, 1912. Apie dabartinės lietuvių kalbos priežasties ir tikslo konstrukcijas žr. L. Drotvinas, Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties ir tikslo konstrukcijas su jungtuku *kad*; taip pat – Apie tarinių formas dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties konstrukcijose, Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, Kalbotyra, VI, IX, 1963.

jungtukai (ypač jungtukas *kadangi*) senuosiuose raštuose gali būti vartojami ir sąlygos šalutiniams sakiniams jungti. Pavyzdžiui, kai pagrindinis sakinytis yra klausiamasis, tai šalutinis sakinytis su priešasties jungtuku turi mišrią, sąlygos ir priešasties reikšmę:

Bet *kodrinag* W. Palitėios raupsūto ižtieses rąką, *kadąg* tay bū priesz žokoną? ir *kadąg* ių galėio pasweikint patimi wienu žodžiu? DP 75².

Beť *ko* mumús swėtimú lúdimų priwadžiot' bėreikę: *kadąg* szitái túrimę szwiėsus ir gátawus lúdimus namikszčiús DP 458.

Ne wiens deiuoiá ne wiens didžiez rausti, *Káypo* ne raudot nesang szirdi skaus-ti KnN 269.

Kadągi tada tie wisi daykтей prazusta, kokieijs reykia but jumus szwentame pagiwenime ir diewobaymej ChB 369–370.

Dar palyginkime jungtuko *kadangi* reikšmę nerealinėse sąlygos konstrukcijose su tariamosios nuosakos sudurtinėmis atliktinėmis formomis abiejuose sakiniuose:

Kadąg tad Maria ne bŭtų buwus nusizėminusia, *tad bŭtų* ant' ios dwásia Diėwo ne atisėiusšs *tad bŭtų* ios waisinga ne *padarius*. Neš kaipog bŭtų be ios, ižg ios pradėius? DP 598.

Ką *kadąg* ánis *butų búwę* piktanórei, bediewiái, smárkus... *tad* newienas iž tikrós szirdiės su ieis ne *džiauktūs*: ir gėriáus *butų* kiekwiėnas *nulúđes* del' to, iog pagimde pálikŭnį tųiaug piktibių sawų DP 464.

Kai kuriuose senuosiuose raštuose retkarčiais yra vartojami slaviškos kilmės priešasties jungtukai *ba* (*bo*), *ved*³. Pvz.:

Liekariaus sweikims ne est reika, *Ba* ia maksla sweikiegi tur usz ioka M 77.

Jums tay priwalu, idánt ász nueyčio. *Bo* iaygu ne nueysiu Nurámintoiás ána-say noteys jusump' Su 107.

Giedokim Ponuy sawámuy, Gárba duokim wissi iámuy: *Bo* mums atsiunte sunu sáwo Del ižgánimá žmogau táwo KnN 127.

Dok malane tawa sunums, *Ved* teisus est szadis tawa M 65.

Paradiť mums malane sawa, *Ved* mes esme sutwerims tawa M 359.

Daugiareikšmis jungtukas *kad* dabartinėje lietuvių kalboje yra labai plačiai paplitęs, o senųjų raštų priešasties konstrukcijose jis vartojamas retai. Pavyzdžiai:

Jau nu láisk tárna táwo Pone pákaiuy, *kád* iszwido ákis mano ižgánimá táwo MP 87(2)⁴.

Nėssą *kad* Zydai sugrfszt ir gėrai darit' ne norėio, ik' kŕlei mėtą turėio. *Todėlig* atėio páskui ant ių diena Wieszpatiės baisi ir smarki... DP 310.

...asz siusiu vgni rustibes sáwo židump ir miestáná iu wiresniu Jeruzálem, *delto*, *kád* ghie teypag sunáykino gálwás vbágu máno, o átstoio wárdá máno... MP 81(1).

² Pavyzdžių šriftai šiame darbe yra suvienodinti, taip pat nevartojami kai kurie diakritiški ženklai (pvz., taškai ant priebalsių...).

³ Jungtukas *ba* (*bo*) kartais gali būti pavartotas ir dabartinėje šnekamojoje kalboje, pvz.: Eikim, *ba* sutems; Lazdynų Pelėda, Raštai, t. II, V., 1954, p. 97.

⁴ Plg. panašią leksiniu ir struktūriniu atžvilgiu konstrukciją su jungtuku *nes*: Pone iau láisk nu tárną fáwá pákaiuie, káip tu esi sákięs, *nesá* ákis máno regieia ižgánima tawo... MP 88(1).

Kad neteysibes sáwo užtėčiau, O grieku Diewuy ápreykszt nenoreiau: *Del to* sekt manimp kaułay pradeio, Yr ataiłsio sau ne tureio... KnN 35.

Vietoj jungtuko *kad* senųjų raštų priežasties konstrukcijose žymiai dažniau vartojamas yra daugiareikšmis jungtukas *jog*, kuris atlieka dabartinės lietuvių kalbos priežasties jungtukų *dėl to, kad, nes* arba *kadangi* funkciją. Plg.:

Mana Akis taeka wandenimi, *Jog* nelaikami ira Prisakimai tawa DPs CXIX.

Jeib dągun ne ženges, swiets butu prapūles... *Bet iog* nu vschzenge, Diewui dūkem garbe... M 307.

Kaip' ir Pówiłas S. Dienás arba mėtús piktáis wadina, ne del' paczių dienų arba mėtų, *bęť iog* ieis pikti žmones piktái wartóie ant' pikto DP 308.

O iuog prie mán Pons teykies buti, Wisad ánt czeso, wisokia: *Todel* turedams tokią druti, Ne biiu žmogaus neiokia KnN 99.

Kaip matome iš pavyzdžių, jungtukas *jog* priežasties konstrukcijose dažniausiai eina kartu su sudedamaisiais priešpriešos jungtukais *bet, o*. Priežasties reikšmė taip pat gali būti pabrėžiama atliepiamųjų žodžių *todrin, drin to, tadag, pertay, todelei, delto*, einančių daugiausia kartu su jungtuku *jog*. Plg.:

Asz wiśą skółá atłaidžiau tať *todrin'* iog manę praszėi DP 361.

...dažnai W. Diewás małdų mūsų ne iszkłauso, *drin' to iog* piktái prászome... DP 357.

Mini *tadag* Ewangelista pirmiaus Ciesoriu Rímo: *iog* iau tų mėtų žėme Zydų búwo po Rimionimis... DP 26.

Nu žinome *iuog* wis žinay o ne reykałauui, idánt kás kłastu. *Pertay* tikime *iuog* nuo Diewa iszeiay Su 112.

Jr kurrie man pikt dara usz gera statosi priesch manne, *Todelei jog* asch tam, kas gaer' ira pristoju DPs XXXVIII.

Mesjen milim ghi, *delto jog* ansjen mus numiłejo pirmiaus ChB 374.

Pastebėtina, kad konstrukcijos su jungtuku *jog* gali turėti mišrią, aiškinamąją (papildinio) priežasties reikšmę. Ši reikšmė gali būti aiškinama kai kuriomis morfologinėmis ir leksinėmis priemonėmis (panašiai kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje⁵), būtent – kai tariniai reiškiami esamojo ar būtojo kartinio laiko formomis (kurios būdingos priežasties konstrukcijoms), kai pagrindinio sakinio tarinys turi neigiamą formą arba jis reiškiamas tam tikrais sakomaisiais ar jausmo veiksmoždziais ir t.t. Pvz.:

Tewę *dėkawoiu* asz tať, *iog*, mané iszkłausei DP 336.

Egyptas *dziaugesi jog* anis ischejo, Nesa bijoghimas jŭ ant jŭ uszpŭle DPs CV. Ir *págiria* Pons áną Tijuną neteysiu, *juog* iszmintingay padaria Su 175.

Wienok tomis swetástimis, táwe Pone visad *minime, iuog* esi vž mus iszduotas... PK 130.

O prieszumi būdu W. *bára* Zydus *iog* netureio žódžio Diéwo iŭse giwėnanczio DP 608.

...*skundžiasi* Diewas vnt žmoniu, *iog* ne ima iš tos runkos io dowanu tays žodžieys PS I 241.

⁵ Žr. L. Drotvinas, Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties ir tikslo konstrukcijas su jungtuku *kad*.

O *ne sugiedink* tarna sáwo *Juog* szaukiu tau duksedáms... KnN 34.

Jr *dabókiš jog* W. anš Pharizéuszus, ne tiektaí to *péikia iog* meřaszirdumo ne turéio, ant ligónių, *iog* Subatoíé ių gidit' ne priáido, bęť ir góđą ių *páliti*, *iog* saw didžiéus brágino iauczią, neg žmógų DP 339.

Bet *tikiu* ir *ne silwartaiui*, *Jag* szadis tawa est pilns teisibiu M 357.

Ne biiókiš Maria: *ne stebékiš iog* Angełas atéio tawęsp': ateis tóli didęsnš Angeło (Plg.: *Ne stebekis* Angełui Wieszpatis: *kadąg* ir Wieszpatis Angełų yrá su tawimi) DP 600.

Plg. tam tikrą mišrią, aiškinamąją priežasties ir sąlygos reikšmę konstrukcijose, kurių pirmuoju einąs pagrindinis sakiny su klausiamasis:

Akis *gu* tawa zwáyra ira *iuog* asz esmi giárás Su 41.

Koksay tai irá, *iog* weiey, ir marios klausa io Su 35.

Kas tikosi iumus kalnai *iog* schokineiat kaip awinai? M 462.

Jr *ką* táwi esmi kaltás sunau Dowida, *iog* máne teip persekioghi MP 122 (1).

O *kasg'* tatai didžio, *iog* žmógus vžgime, nórint' ghi ir neğ žmónes tikéios? DP 463.

Kai kurie senųjų raštų priežasties šalutiniai sakiniai (dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos požiūriu) išsiskiria savo struktūra.

Pavyzdžiui, šalutiniame sakinyje kartais gali būti du priežasties jungtukai. Vienu atveju ši dviejų jungtukų vartoseną yra pateisinama, būtent, kai šalutinis sakiny eina prieš pagrindinį; tada vienas priežasties jungtukas sieja visą konstrukciją su anksčiau pasakyta mintimi, o antrasis jungia šalutinį sakinį su pagrindiniu. Kitais atvejais dviejų lygiareikšmių priežasties jungtukų vartoseną iš dalies galima aiškinti prijungiamųjų priemonių nepakankamu išsivystymu. Pavyzdžiai:

O szitai wissi busite didžiauseis. *Nes' kadąg* su manimi ik tołai waikscziioitę... *Todelig* káip Tėwas manas dağuiąiis padare ir sugatawiiio karalistą, teip wel' ir asz iumus gatawiiu karalistą... DP 499.

Nes kadąngi wisi isz prigimima draugistes gieydžiame, ne gáli but draugiste tikriasne, wiernasne ir stipriasne, kaip małženstwa. *Nes* kitas draugistes čiesas átmáyna, Małženstwa šventą tiktay smertis iszrisza PK 233.

Kadągi nes smertis ira per wiena zmogu, kielimas teypag isz numirusiu ira per wiena zmogu ChB 273.

To tesibija neprietelay io, o męs tieszikimes, *bo nes* wissad ijs tárpu sawu Neprietelu karalauja ir karalaus Su 216.

Atmink juog noris męs sawo giaruose darbuose nodieios guldit neturime: *bo nes* isz darbu zokana nebus nuteysintas ne wienas kunas... Su 186.

Senųjų raštų kalboje neretai pasitaiko atveju, kai priežasties jungtukas vartojamas ne priežasties-padarinio santykiams, o atskirų sudėtingų minčių loginiam ryšiui reikšti. Pvz.:

Argu ne teip brági małdá bus Christusiep mótinios io, kaip brágus búwo intikéiimas tų tatai žmonių? *Kadąg* skáitome, iog Diėwas atgíde numirelį ant' palitėiimo tiektaí káuų Elizėuszo DP 348.

Ir iêi atsakis, iog nûg Diéwo yrá átsiústas, tegiparód tai praiéwais ir žekláis pagál' sawósios tikrós sentencios. *Nes'* ir Erásmus Rotherodamus, padôrei iímus tatái vždúdinéio DP 204.

Tad pradés biôt kálmamus, úzgrukite ant mûsų, ir mažiem' kálmélemus pridénkite mus: *Nes'* iêi ant žálo medžio tai dáro, kážg ant saúso bus? DP 171.

Kartais po pagrindinio einas sakiny su priežasties jungtuku reiškia išvadą, anksčiau pasakytosios sudėtingos minties reziumė. Tuo būdu priežasties jungtukai gali atlikti tarsi padarinio (pasekmės) jungtukų funkciją. Pvz.:

Bet' tókiūs ant' paskutinio súdo Wieszpatis smârkei izbârés iz iųg paczių žódzių pasmérks iús. *Néssq* baisúmas súdo Wieszpaties ir teisibe io... turétų iús tú daugéus paiúdint'... DP 385.

Kad wissas dáiktas apwałume butų, tad wissás mêtas giwátos mûsų butų dábar po akimi mûsų: mážeus tam' kas stebétis galétų. *Néssq* itga giwatá, dažnái yrá priežastimi giwátos piktos DP 581.

Kaipo tieg, wásaruge ne gal' atneszt waiséus pati izg sawęs, iei ne giwéno wíno liemeniie: teip nei iús waisiaus Diéwui mēiŕaus izdút ne gálite, iei manimp ne giwęsite. *Néssq* asz esmi wíno liemũ, o iús wasaruges DP 606.

Kai šalutinis sakiny su priežasties jungtuku reiškia anksčiau pasakytosios minties išvadą, tada kai kurie žodžiai gali būti ypatingai akcentuojami ir eina pačioje sakinio pradžioje, o priežasties jungtukas užima antrą vietą, po akcentuojamojo žodžio. Pvz.:

Kas *kadág* teip yrá, tadág ner kitos bažnícizios tiesos tikros, tiektái tóig Rimo o wissatime DP 458.

Teyp bus paskučiausieii pirmais, o pirmieii paskučiausieis. Daug *nes* ira pawadintuiui, o maža iszrinktuiui PS I 318.

Pagižink tą meaylę Poná Diewá, o ne walon isz kurios esi izláystás giara walia ne grizk. Zodis *nesang* tikrás Diewá, dušiás musu walnina Su 11.

Pagibuskim del Diewá Jay *nes* dabár neklausisim, ir ánt jo bálsa ne kielsim potám ir po newalay kialsim ir pábusim: Bet nesugiaru musu. Kás čia *nes* neturi dalies pirmame kielime nuo grieká, tás ne tures ántrame kielime dalies žiwatop ámžinop Su 207.

Be to, priežasties jungtukai gali būti vartojami keliuose iš eilės šalutiniuose sakiniuose, kurių pagrindinį dėl silpno prijungiamojo ryšio beveik neįmanoma rasti. Pvz.:

Jû Waisiu tu ischgaischisi nûg Szaemes, ir jû-Seklą nûg Szmoniũ Waikũ. *Nesa* anis dumoio taw pikta padaryti, ir ischmislijo dumas, kurrias negallejo pagineti. *Nesa* tu padarysi jûs Paczeis, tawa Temptywą, tu jû Weidena mierisi DPs XXI.

Wieschpatie ne narse tawa kožnik mane: nei rustibeije tawa karok mane. *Nessa* wiliczas tawa ijsmegitas ira ing mane: ir rąnka tawa sunki ira ant manes. Niera *nes* sweikatas kune mana nûg weida rustibes tawa... *Nessa* piktenibes mana uszeija ant galwos mana... M 468.

Nes iei su intikéiimu priêisime, be abeiioimo iszwissime ii prakárte paguldítą. *Nes* tassái altorius yr mumus wiétoy prákarto. *Nes* ir cžę dést kûną Wieszpaties, ne ing wistikłus... DP 35.

Dėl ryšio su pagrindiniu sakiniu stokes kai kurie sakiniai su priežasties jungtukais tampa įterptiniais.

Pavyzdžiai iš Daukšos Postilės (skliausteliai iš ten):

Wáikszcziodamas Jesus per marés Galiléos, pamâte du brôlu, Simona kuris búwo wadinamas Petró, ir Andriejų brôli io, bełáidženczius tinkłą ing marés (*nes'* búwo žweieí) ir táre iemus... DP 377.

Néssą nudût ią vž wíro ir padût' ią prówai prigimtai, tai yrá, dût ią ing newála tam' kuris ią paimtų (*kadąg* wíras yrá Wieszpatimi móteres sawós) ne búwo dáiktas priderąs... DP 563.

Jus kurie eštę túleis negandáis ir apmaudáis tos givátos ir kúno apsúqkinti (*kadąg* géndąsis kúnas apsúqkina dúszią) éikite manésp wissi... DP 436.

Kaip matome, priežasties jungtukų funkcijos senųjų raštų kalboje yra gana įvairios ir plačios. Tai galima aiškinti senųjų raštų stiliaus ypatumais ir palyginti nepakankamu formaliųjų prijungimo priemonių išsivystymo laipsniu bei diferenciacija.

Tarinių formų koreliacijos

Tarinių formos priežasties konstrukcijų šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose yra vartojamos dėsningai, priklausomai nuo priežasties-padarinio santykių logiškos raidos, – veiksmas-priežastis gali vykti tik kartu arba anksčiau už veiksmą-padarinį. Retesniais atvejais, kai viename iš sakinių pasitaiko tokios veiksmožodžio formos, pagal kurių tiesiogines gramatines laiko reikšmes priežasties-padarinio santykių logiškoji raida turėtų suirti, tada veiksmožodžio formos vartojamos perkeltinėmis arba išplėstinėmis laiko reikšmėmis.

Vartosenos dažnumo atžvilgiu kai kurios veiksmožodžio formos senuosiuose raštuose skiriasi nuo analogiškųjų formų vartosenos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Senųjų raštų priežasties konstrukcijose žymiai dažniau vartojamos esamojo, būsimojo laikų bei liepiamosios nuosakos formos ir rečiau – būtasis kartinis laikas. Visiškai nėra sudurtinių pradėtinių laikų (su priešdėliu *be- ... buvo bedirbas*) ir beveik nepasitaiko veikiamųjų dalyvių netiesioginėje pasakojamojoje kalboje.

Veiksmožodžio formų apžvalga daroma visų pirma pagal šalutinio sakinio tarinių formas, toliau skirstoma jau pagal pagrindinio sakinio tarinius.

I. Kai šalutinio sakinio tariniai yra reiškiami esamuoju laiku, tai pagrindiniame gali būti tiesioginės nuosakos esamasis, būsimasis ir būtasis kartinis laikai, liepiamoji ir tariamoji nuosaka (vientisinės ir sudurtinės atliktinės formos). Dažniausiai vartojamos pagrindiniame sakinyje esamojo laiko ir liepiamosios nuosakos formos. Tai galima aiškinti senųjų raštų kalbos stiliumi, teologinei-scholastinei retorikai būdingais samprotavimais, įrodinėjimais bei raginimais, o tam labiausiai tinka esamasis laikas ir liepiamoji nuosaka, kaip akivaizdus, betarpiškas realios tikrovės reiškinių vaizdavimas morfologinėmis priemonėmis.

1. Esamojo laiko formos šalutiniame ir pagrindiniame sakiniuose dažniausiai turi neaprežtą, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Tuo pabrėžiamas religinių dogmų tariamasis nekintamumas, amžinumas. Iš žmonių gyvenimo paimitieji pavyzdžiai čia taip pat yra aiškaus apibendrinamojo pobūdžio. Be to, veiksmų pastovumas, ilgumas gali būti patikslinamas kartais atitinkamais laiko aplinkybės žodžiais (visada...). Pvz.:

Asch *wissadós turriu* Wieschpati po akkimiš sawo, Nesa ghis *ira* man deschi-nejp mano... DPs XVI.

Koszna diena gedin manne mana Neprietelei, Jr kurrie jũkiassi isch manę baszijassi priesch manę. Nesa asch *walgau* Paelenus kaip Dũná, Jr *maischau* Gerimma maną werksmu DPs CII.

Kadangel Chrikschtas netiektai kudjkiu rischis jra su Diewu, bet ir priaugu-siuiu, tad *laikosi* io nauda *per wissa gjwata*... MT 129.

Duona su ászákomis, ira duona kuno, nes su didžiu wárgu ios žmogus *ieszko* ir *igiia* PS II 83.

Pałáiminti *esté* grinieii, nes iũsų yr karalšte Diéwo DP 272.

Nes *ne est* kaltas *niekad* kięst sunus vžu tewą, o tewás vžu sunu, nes kožnas *nesz* násztą sáwo MP 81(2).

Niekas teypag *nedest* łopinia neszota and sena ruba, łopinis nes jo kursey bu-wo uždetas *plesza* drapaną ir dar didesnis perpliszymas destis ChB 20.

Nes kita *ira* nusidet wagisty daykto prasto, o kita nusidet wagisty daykto Die-wuy paszwisto. Nes terp tu dwieiu wagiščiũ ne mažas *ira* skirius, kadung wagiste daykto szwinto dweiokiu sawimp *turi* piktyby... PS I 147.

Teipaię moteriszke bewėlitu turėt waikũs. be sópuło, bet iog tai būt *ne gal'*, tad ir szitie sopulei *ne sũku* kęst'... DP 214.

Mana Ascharas *ira* man Pennukschlu *diena ir nãkti*, kadang'man dienischkai *sakoma ira*: Kamme nu Diewas tawa? DPs XLII.

Priklausomai nuo sakinių leksinės prasmės esamojo laiko formos gali reikšti ir dažninius veiksmus; plg.:

Bet nũ bięaus, iog mũsu swodbosia *labai dažnai* patis wėlinas pirmą wietą tur. Nėssą kaip ten Christus *turi* turėt wietą, kur niekas krikszczioniszkaĩ ne wėikias? DP 71.

Wargu ižskaytit ku žmones *kinčia* nuog paminetu dayktu. Nes ugnis turtu *prariia*, wunduo eldiias *nuskundina*, žiemes drebulis pilis, miestus *pagrauia* ec. A to wiso priežastis nusideiimas, kaip rasztas kałba PS I 109–110.

Esamojo laiko formos su konkretais, sutampančio su kalbos momentu laiko reikšme senųjų raštų priežasties konstrukcijoms nėra būdingos: esamojo konkre-taus laiko reikšmę kartais sunku atskirti nuo esamojo nuolatinio arba esamojo is-torinio laikų.

Jųs áłgate mané Mistrũ ir Wieszpatimi, ir gerái *kãlbate*, nes esmi iũ... DP 136.

Pałaymios ákis kurios reagi kã jus reagit, Nes *sakau* iumus... Su 191.

O iog tassai tikrauses perguldjmas *jra* tó pranaschawima Praraka Malachiae, tada *turime* neatmestina ludininka, S. Powila... APM 16.

Bet iog iau *ãrtinas* anõii didėii, ir lįksmõii szwėnte... todrinag mótina musų Bazniczia... *rãgina* ir *graudina* łabái... DP 24.

Ar nēdera mań kã nõriu darit? Ar akis tawá piktá *yra*, iog asz gėras *esmi*? DP 93.

Gaylim tu Zmoniu: nes jau tris dienas *kiãnčia* priemanes, á *netur* kã wal-gitu Su 167.

2. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami būtuoju kartiniu laiku, kuris priklausomai nuo veiksmãžodžio veikslų gali reikšti baigtinius (įvykio veikslas) arba neaprėžtus laiko atžvilgiu (eigos veikslas) veiksmus. Tuo tarpu esamojo laiko formos turi tam tikrą esamojo išplėstinio (būtojo – esamojo) arba perfekto reikšmę.

Kai šalutinio sakinio tariniai reiškiami veiksmažodžių esamojo laiko formomis arba vardažodžiais su veiksmažodžio būti esamojo laiko jungtimis, tai tokie tariniai turi esamojo išplėstinio (būtojo – esamojo) laiko reikšmę. Pvz.:

... turėio pėkis wáistus arba pėkis budús... Pirmasis bū kántrumas. Néssą gerėsnis *yrá* wíras kántrus neg Ricierius didisis... Trėczes *bú* atsákimas mįkstas ir szwėlnus. Nes' toksái *pėrlaužia*, ir *pėrgali* rústibė DP 130.

Ir iškúrg kitur *rádos* wissos séklos, tiekái *ižg* pikto iszmánimo rászto? kadág wissi wiėną rásztą *túrime*, wiėną Biblią wissi *pruimdinėiemę* DP 415.

Todrin nerode pragaro, nes *ira* vnt žiemes didis ir zimus io wayzdas, *iž* kurio gali pažintas buti PS II 41.

Asch daugiaus *ischmokau* nei mokitoeji mana, Nesa tawa Liuddimai *ira* mana kalbeghimas DPs CXIX.

Mana gymis *pagaedo* delei Tuszbos ir *pasaeno*, Nesa asch wissur suspaudziamas *esmi* DPs VI.

Teipo kaip ne waisingi gimditoiei *ižprásze* Wieszpatip Diewiep szwėnto Mikafóiaus... Néssą wissókiam' prászanczem' *ėst dūdama*, ir klanbėnączem' *ėst' atadàroma* DP 389.

Kaip matome, šalutinio sakinio veiksmas vyksta neapprėžtoje dabartyje, nuolat, tačiau šis veiksmas lygiai taip pat galėjo būti (o mūsų atvejais ir buvo) ir praeityje, tuo laiku, kai vyko pagrindinio sakinio veiksmas-padarinys.

Kai šalutinio sakinio tarinio vardine dalimi eina būtojo kartinio laiko įvykio veiksmo dalyviai, tai tokie tariniai turi perfekto reikšmę, t.y. reiškia tokius praeityje įvykusius veiksmus, kurių padariniai tebesitęsia. Plg.:

Tėwas wissókiaį galibę *dáwe* Sūnui, bet' regiu wissókiaį galibę Sūnus *dáwe* mókitinemus sawiėmus. Neš' kaip' butų iau ing dágų pėrgabėnti, ir ant' natūros žmonių pakelti, ir nūg mūsų affektų iszimti, teip' *yrá* iie ant' tos Kunigistes *ižsódinti* DP 203.

Néssą botágai io yra nūdemes mūsų, ir kaip' daug tu nūdemiū *padarėi*, tiék kártų W. Jėsų *núplakei*, kadág iissái žaiždás tur drin' nūdemių mūsų, *ižplaktas yra* drin neteisūmų mūsų DP 105.

Atstojies Welns nūg wieschpaties weida, *Nūeija* Joba gundinti. Neš Diews isch meiles taip *leides esti* M 433.

3. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami būsimuoju laiku; tada esamojo laiko formos šalutiniame sakinyje dažniausiai turi esamojo nuolatinio arba laiko atžvilgiu neriboto veiksmo reikšmę. Pvz.:

Su szwėtų giwėdamas, szwėntu *bússi*, o su pėrwestu, pėrwestu *pawirsi*. Néssa pikti sákalbei ir dráuge *iszgadina* gerús budús DP 281.

Tū budu nessa ne affiernikėlems patiems, Misschoie *nederes* kuna Christaus walgiti, kadangel czonai ischkei *jra sakoma*, iog nūg to Altoriaus nedercia walgiti tiems, kurie schętra priweisdeia APM 22–23.

Néssą iei patįs sawė isztiesós apsūdissime, ir pasmerksime: tadág mūsų iau W. Diėwas *ne sūdís* ir *ne pasmoks*. Néssą *ne sūdii*e du kartų wiėno dáikto DP 316.

Teipóg *bus* paskutinei pirmáiseis, o pirmieii paskutineie. Néssą daug *yra* pakwiestú, bet maž iszrinktų DP 93.

Ką *weyksim*, tas nes zmozgus daug *daró* zianklų ChB 170.

Asch tawo Isakimo niekadai *neuszmirschiu*, Nesa tu manę tomi *atgaiwinni* DPs CXIX.

Mažay o *neregiesite* manęs ir wel mažay o *iszwisite* mane: nes ász *eymi* Tewop? Su 102.

4. Pagrindiniame sakinyje gali būti tariamosios nuosakos vientisinės arba sudurtinės atliktinės formos. Šioms priežasties konstrukcijoms yra būdinga tai, kad jos dažniausiai įeina į dar sudėtingesnes konstrukcijas su keliais šalutiniais sakiniiais. Tai galima pavaizduoti kad ir šia schema (dviem variantais).

1. šalutinis sakinyš	pagrindinis (su tariamąja nuosaka)	priežasties šalutinis (su esamuoju laiku)
2. pagrindinis sakinyš	šalutinis (su tariamąja nuosaka)	„

a) Sakinyje, reiškiančiame veiksma-padarinį, dažniau esti vientisinės tariamosios nuosakos formos; tada priežasties šalutiniame sakinyje esamojo laiko formos turi, paprastai, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Pvz.:

Ir ieigi tatái daritų išg méiles, ir išg nôro patáisimo brólo sawo, tadág sukesnes sawas nûdemes *apweizdêtu* ir *ižwáistitų*: kadág kiekwiénas daugiasn' *mil'* patis' sawe, neg brólį sawa... DP 287.

Téwe Abróme, sussimilk' man' ir atsiunt Lozoriu, idánt *padažitų* gálą pirszto sáwo wádeniie, idánt *atáuszitų* liéžuwi mána: nes kankinamas *essmi*, láizdáusziot' liepsnoi' ? DP 269.

Jey alkczia *nesakyczia* apie tattai taw', Nesa Szaeme mana *ira* ir kas tojé ira DPs L.

...noris pakalney siesielo smertelna wayksciocia, pikta *nebiiocia*, nesang tu mana *esi* padeieiu, ir meyley táwa ász páduksi turiu PK 51.

O cze didžio, vžtiésą pasirgêimo réikia, idánt' wiétoi' tiesós *ne priimtumbime* átskaŭnių kŭaideimų pažuditų, iog *ne wissa* áuksas kas žibą... DP 303.

Norétumbei tu Katolikę ne turét su Hêretikais ne wienós bursos, daugęus dáiktųsę ape tikéiimá ir gárbę Diéwo: kadág tawé wissúr žôdis Diéwo *parsergt*, idánt' sergetumbeis tų pranarių žmonių DP 186.

b) Sakinyje, nusakančiame veiksma-padarinį, retkarčiais gali būti ir sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, reiškiančios hipotetiškus, galėjusius įvykti, bet neįvykusius praeityje veiksmus. Esamojo laiko formos priežasties šalutiniame sakinyje turi neappręžto esamojo, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Pvz.:

Nes kad' būtų tekéius vž wiro drin' pládo, kaip kitos móteres tad' to pasiuntinimo (kaip daikto nauio ir saw' ne prideramo) su padíwiimu *ne priêmus butú*: kadág prigimtų budú todrin' móte vž wiro *têka*, idánt' mótina táptų DP 565.

Jr kad butų táje sententiá Christus vžrakinęš sawą priežodį, tikrái *músię butumbime* impúlt' ing nusiminimá be páduksio ir bę paszałpós wissókios. Néssá skólá tacziüg múmus ánt' kaktų *dribsa*, o súdo Diéwo ne wiénas *ne gali* nuwéngt DP 360.

Nes kad Christus pagaléi kûną butų ne vžgimęš, niekú būdu *ne butų krikstziies*, nes' tatái *y'* szwénte Diéwo vžreiszkimo: niekubudu ne butų nukrižęwôtas, nęš' tatái *y'* szwénte Węliku... DP 34.

5. Labai dažnai vartojamos yra priežasties konstrukcijos su liepiamąja nuosaka pagrindiniame sakinyje. Veiksmų abstraktumas arba konkretumas abiejuose sakiniuose, paprastai, sutampa: jei pagrindinio sakinio veiksmas yra apibendrinamojo pobūdžio, šalutiniame sakinyje – taip pat apibendrinimas, jei pagrindinio sakinio veiksmas konkretus, toks pat ir šalutinio sakinio veiksmas. Pvz.:

Nesirupinkite ápe ritikszczią dieną, nes ritikszcziá dieną gáná ápe sáwe rupeščio turi... MP 125(1).

Indek kaławija tawą wietoń jo. Nes visi kurie kaławija ima, nuo kaławija žuwa Su 252.

Ne imk tiek downanu: nes downanas *apakina* PS I 9.

Tewe atleysk iemus, nes *nežino* ku daro PS II 217.

Dokit mums aliejaus sawo, zwakies nes musu *gięsa* ChB 53.

Giwenk su mumis mielás P. nes iau *ártinas* wakarás MP 163 (2).

III-jam asmeniui reikšti pagrindiniame sakinyje yra vartojamos leidžiamosios nuosakos formos, – dažniausiai – sintetinės:

Wissas Swietas tessibijo Wieschpaties, ir *tessibaidos* jo wis, kas giwaena ant Szaemes Nesa jam kalbant *stojasi*, jam prisakant gatawa *ira* DP XXXIII.

Tesilinxmin wissi kurie nūsitik ingi tawe, amszinai *tesidzaug* nęssa tu *apgini* anus... M 512.

Tęii maži bėrnialei manęsp, nes' tokių *yrá* karalista dağaus DP 485.

Tegul prieg mums *esti* táwo małone, Nes be táwę nieko *negalim* pone KnN 140.

6. Baigdami priežasties konstrukcijų su esamojo laiko formomis šalutiniame sakinyje apžvalga, palyginkime dar priežasties konstrukcijas, kurių šalutiniame sakinyje yra sudurtinės atliktinės esamojo laiko formos, reiškiančios kadaise įvykusį kartinį veiksma, o pagrindiniame – vientisinės esamojo laiko formos:

Tatáig *yra* ką iámp W. Christus pėikia. Nėssa *nųbòdes yra* didžėwimas W. Diėwui DP 315.

Priegtam *ira* tikrumas ir stiprumas mussu ischganima, priesch statitas mussu silpnibei, kadangel Diewas mussu ischganima amžinoio rodoie sawa *ira fundawoies*... MT 176.

Nėssa tatái toli didesnio stebúklo *wėrta*, iog sunús Diėwo nužėminos ant Angelų, neg tatái, iog mótina Diėwo ant' Angelų yra paaugsztinta. Nėssa io išnaikinimas *tapęs ėst'* mūsų papildimu, io wārgai yrá gėriai pasaulo DP 615.

Kadangel naturoie žmogaus, *ira atlikes* Protas, ir nusudiimas daiktu schirdiie uschenczuiui, tadang ir aprinkims tu daiktu *esti atsilikęs*... MT 63–64.

Tuo būdu, šios grupės priežasties konstrukcijose esamojo laiko formos dažnai turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę, kas daugiau priklauso nuo raštų kalbos stiliaus, o ne nuo priežasties-padarinio santykių logiškos raidos.

II. Priežasties konstrukcijos su būtoju kartiniu laiku šalutiniame sakinyje senųjų raštų kalboje vartojamos žymiai rečiau už apžvelgtąsias konstrukcijas su esamuoju laiku šalutiniame sakinyje. Be būtojo kartinio laiko formų, pagrindiniame sakinyje gali būti vientisinės arba sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, tiesioginės nuosakos esamasis ar būsiamasis laikai ir liepiamoji (leidžiamoji) nuosaka. Konstrukcijose su būtojo kartinio laiko formomis abiejuose sakiniuose

dviejų veiksmų laiko trukmės priklauso nuo veiksmožodžio veikslų (kaip ir analogiškose dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priešasties konstrukcijoje).

1. Konstrukcijose su vienodomis būtojo kartinio laiko formomis abiejuose sakiniuose veiksmai vyksta (priklausomai nuo veikslų) arba tuo pat laiku, arba vienas po kito.

a) Kai abiejuose sakiniuose esti būtojo kartinio laiko eigos veikslų veiksmožodžiai arba vardžodžiai su *būti* jungtimis, tai abiejų veiksmų trukmės sutampa: Ir wissá miniá *ieszkoio* io palitétis: nésšą galibe *éio* nūg io, ir pasweikino wissús DP 618.

Tą tad pãrasza daug Zidų *skáite*: nes *búwo* arti miésto wietá, kuř *búwo* nukri-
žéwôtas Jésus... DP 172.

Kadangel io didisis kenteimas iau poakim *buwa*, ir ghissai top pilnintelei *pro-
wijos* ir *gatawijos* APM 13.

O tatáig, tieg yra sũdas, iog atéio szwiesá ing pasáulį, o žmónes daugésñ *nu-
miléio* tãmsumus neg swiészą. Neř' ių darbái pikti *búwo* DP 243.

Kai šalutiniame sakinyje eigos veikslų veiksmožodis, o pagrindiniame – įvy-
kio veikslas, tai dviejų veiksmų trukmės sutampa ne visiškai: vykstant neribotam
laiko atžvilgiu šalutinio sakinio veiksmui, įvyksta vienkartinis pagrindinio sakinio
veiksmas. Plg.:

Jr *sukuria* vgni widuja dwara nes szałtá *buwa* Su 253.

Bet iog tai *biloieú* iumus, nuludimas *papilde* szirdi iųřų DP 215.

Jr pagimde pirmgimdi Sunu sawo, ir *suwiste* ghi, ir *padejo* ghi prakarte, delto
jog *nebuwo* wietos jems gaspadoij ChB 98.

b) Nuosekliai laiko atžvilgiu vyksta veiksmai (priežastis – padarinys) tada,
kai šalutiniame sakinyje yra įvykio veikslas; pagrindiniame sakinyje gali būti įvy-
kio arba eigos veikslas.

Teipo kaip' cžę ąnt' to žmógaus akiés mĩrgtėreimę ketweriõpą praiewá *pa-
rõde*. Nes áklas *prawizdėio*, kũrczes *ižgĩrdo*, nežadziá *prabilo*, wėlino apsėstas *bũ
iszlũsũtas* DP 119.

Jr aszjen łabej *nusidziaugiau* Wieszpatiep, jog jusjen dabar wel wienakart
atgijot atmint ant manęs... ChB 309.

Bet iuog tay iums *pásakiau*, smutkás *pripilde* szirdis iusũ Su 107.

Dówanas małónes *tėriõie*, iog iomis ne *wartoié* gerũmp darbũmp, Nessá pa-
taikáwimas *iszmókia* wissókios piktĩbes... DP 391.

Plg. analogiškus, vienas po kito vykstančius veiksmus konstrukcijose su bū-
tojo kartinio laiko sudurtinėmis atliktinėmis formomis šalutiniame sakinyje:

Nésšą kad ių Biskupas kláuse apé mókيتينius nĩeko *notsáke*, nes' iau ių *búwo*
wissi *prastõie*... DP 159.

...gėrę szitą kiéliką kursai ne iam' *prieios'*. Neř' Christus numirt *búwo* ne *nu-
pélneš* DP 198.

2. Pagrindiniame sakinyje gali būti tariamoji nuosaka. Tada priešasties kon-
strukcija dažniausiai įeina į dar sudėtingesnę konstrukciją (panašiai kaip ir kon-
strukcijose su esamojo laiko ir tariamosios nuosakos koreliacijomis).

a) Kai sakinyje, nusakančiame veiksma-padarinį, yra sudurtinės atliktinės ta-
riamosios nuosakos formos, tai šalutinis sakinyje pasako hipotetiško, galėjusio
įvykti, bet neįvykusio praeityje veiksmo priešastį. Pvz.:

Ir nórint nĕmini Ewangelistá, idant' butų bĕfoies: Tai est kunas mano, wienok neit' iż to, idánt' tu žodžiu *bútų ne kálbĕies*: kadág pĕržegnoiimas dŭnos, tai yra paszwęntinimas to Sakramĕnto, *ne stóios* kitáis tiekítai tais žodžieis DP 192.

Nes kad butu Christu aprinki tad *butu nuterioii* ceremonias, afieras ir tułas downanas, kurias žmones Diewuy bažniĕion neszdawo, á tos kunigamus tek dawo. Nes Christus *tureio* atmaynit wisu senu testamentu, a nauiu padarit... PS I 73.

... tiktáy kad noreio, idánt *butu* ansáy wisád *iszmánęs* ápe wiresnibę Deywis-tes io, nesąng iámuy *buwo* wisá *dawęs* ápiwieszpataut. ant žiámes... MP 79(1).

b) Kai veiksmas-padarinys reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis, paprastai, reiškiančiomis hipotetišką, neapibręžtoje ateityje įvyksiantį veiksma, tai šalutinis sakinyus nusako jo priežastį arba loginį pagrindą praeityje. Priklausomai nuo artimiausio konteksto visos priežasties konstrukcijos veiksmas gali vykti praeityje. Pvz.:

Tiektái weįždĕkime, idánt' ir tŭ kaławiiŭ gĕrái *wartótumbime*. Nessąg iŭ ir szatŕnas *wartóio*... DP 110.

O tus dáyktsu su pilnaščia mes dide nuwartot ir dabotis *turetumbim*, nes teyp tátáy prigimimas *iszrede*... MP 66(1).

Bet káľbeja: Ne szwenteja; idánt *ne butu* maysztás tarp Zmoniu: Nes *bijojosi* Zmoniu Su 244.

Nęsą ne downai mus Jŕnas S. graudina, idant' ne wissŕkei dwasei *tikĕtumbim'*, bet' *probawŕtumbim'* dwases, iĕi iżg Diewo *butų sancziŕs*. Nęs, tieg, daug fałsziwŭ Pranaszu *iszĕio* ant to pasaulo DP 218.

Tasay kad iżgirdo, Jezu áteanti nuog Judeos, ing Gálileia, eja iop, ir prásia jo idánt *užeytu*, ir *ižgiditu* sunu jo, nes jau *prádeio* mirt Su 226.

3. Kai priežasties konstrukcijos pagrindiniame sakinyje vartojamas esamasis laikas nuolatinio, neapibręžto arba konkretaus veiksmo reikšme, – tai šalutiniame sakinyje būtojo kartinio laiko formos dažniausiai reiškia konkrečius veiksmus.

Esamojo nuolatinio laiko reikšmĕ esti, paprastai, tada, kai tariniais eina var- dažodžiai su veiksmazodžio *bŭti* esamojo laiko forma arba modalinių veiksmazodžių *turĕti, reikĕti, galĕti*... esamojo laiko formos. Pvz.:

... kaip mĕká ir niĕkam' ne tikrá, trumpá, nepatĕkanti, atmáinantis *yra* garbĕ to pasaulo, kadág W. Christus tikrái tŭ mĕtŭ *wĕrke*, kad su didžiŭ pagerbimŭ ir garbĕ búwo nŭg žmoniŭ priimtas vž karáľŭ ir Messiŕsziŭ tikrái, ioiánt' ant' assilĕlo DP 310.

...izdabinti rubay *ira* priežastim ir pasiundu daugielop nusideimu. Didžia- wimop, nes dukteres Siona del rubu iżtiesy kakľu *wayksĕioio* PS I 55.

Aplĕk' iżgŭldima priliginimo, *ne rĕykia* múmus dáugio wargt: kadág iŭ patis W. Christus iżgŭldit mumus *tĕikeš*... DP 83.

Kadág ir patis Wĕlinas priesz W. Christŭ *drišo* wartŕt' rasztŭ. Todĕlig kŭ dau- gĕus kas rasztŭ paraszinĕies, tŭ daugĕus *turi* saugŕtis wĕlko DP 303.

Konkreĕios leksinĕs reikšmĕs veiksmazodžių esamojo laiko formos turi kon- kretaus esamojo laiko reikšmę, taĕiau priklausomai nuo atitinkamo artimiausio konteksto arba sakinio leksinĕs prasmĕs ir šios esamojo laiko formos gali turĕti esamojo nuolatinio arba esamojo istorinio laikŭ reikšmes. Pvz.:

Asch *schlowinu* tawę Wieschpatie, Nesa tu manę *paáukschtinai*... DPs XXX.

Noris ne esmi be grieká, Wienok *ne numenuos* nieká: Bo Diews per sunu sà-wajj, Mielausiąj, *Atpirká* žmogu griesznąj KnN 231.

Jr *linksminase* dwasse mana: Dieweie ischganitoieghi mana. Neš *paszwilga* ant pakarnistes mergaites sawa... Neš *padare* ant manes didzus daiktus... M 488.

Saule *wisadu žiba* žwayzdes ir menuo: Nes teyp Diewas *isakie* PS I 263–264.

Ir tārē iieumus Anėelas neš biuokites. Néssą szitái *apsákáu* iumus džiāugsma didi kursai bus wissai lāudii Nes *vžgime* iumus szia diēna ižganitoies... DP 38.

4. Veiksmas-padarinys gali būti reiškiamas būsimąjo laiko formomis, o jo priežastis, pamatas – būtuuju kartiniu laiku:

Gerái tarne gėrasis ir isztikimasis: kadag ant' māžo *buwái* ižtikimas ant' dāu-gio tawé *pastatissiu*... DP 386.

...kadag ius tad *nenorėiotę*, kadag *ne būwotę* mėilięi dowanōmus ir gerībemus manōmus, szitáię, todrin', atliks aplaisti namái iusų. DP 411.

O jay juos pālaysiu namoprin alkanus *pāils* ant kiałá: nes nekurie isz ju isz tołá *áteja* Su 167.

Tawę o Pone *gárbinsiu*, Tāwo meylą *ižpāzinsiu*: Nes prigádoy *notmistojey*; Zmoniu juoká *apsaugojey*... KnN 31.

Asch Wieschpatí *liaupsisiu* ir *praschysiu*, kadda busu nūg mano Neprieteliū ischgelbetas. Nesa *apeme* manne Smerties ryschei, Jr Vppes Belial *ischgandinno* manę DPs XVIII.

Jr *suligins* tawe su žiamea ir waykus tawo tawimp, o *ne paliks* tawimp' ákmenia ant ákmenia: todel juog *ne pāžinay* cžiesa áttankimá tawá Su 179.

5. Dažnai pagrindiniame sakinyje yra vartojamos liepiamosios nuosakos formos. Pavyzdžiai:

Eikite paláimintieii tēwo mano, *imkite* karalístų. Nes' alkanas buwáu ir *dāwete* mań est, trozkau ir *dāwete* mań gert DP 34.

Gaylekites, nes *prisiartino* karaliste dungaus PS I 159.

Jau *vszmirsk* mana *silpnibe*, Ba *inpulau* asch ing biauribes... M 356.

Eik iau mielá moteriszkie, nes *pāžinau* didę wierą tawo... MP 112(2).

Nusiusk piau tuwą tawo, ir *piauk*: *atajo* nes jau hadyna piau, kadagi pýutis ziames *pryspejo* ChB 397.

Džiaukites su manimi: nes *radau* awi maną kuri buwá prážuwusi Su 150.

Plg. konstrukcijas su leidžiamosios nuosakos formomis pagrindiniame sakinyje:

Tepristoj manę tawa Ranka, Nesa asch *aprinkau* tawa Prisakimus DPs CXIX.

Paschlowints *testow* Wieschpats, Nesa ghis *ischklause* balsą mano prschimo DPs XXVIII.

O ne wiėnas *teneiszkalbineias* wargumu prisakimu io. Néssąg W Diėwas *ne prisáke* nepatōgių daiktų... DP 346.

Tuo būdu, apžvelgtosios senųjų lietuvių kalbos raštų priežasties konstrukcijos su būtuuju kartiniu laiku šalutiniame sakinyje tarinių koreliacijų atžvilgiu iš esmės nesiskiria nuo analogiškųjų konstrukcijų dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Skirtumas tas, kad šios grupės senųjų raštų priežasties konstrukcijose žymiai rečiau vartojamos yra sudurtinės atliktinės formos (ir būtojo kartinio laiko, ir tariamosios nuosakos). Nerasta konstrukcijų su sudurtinėmis pradėtinėmis būtojo kartinio laiko formomis ir būtuuju dažniniu laiku pagrindiniame sakinyje.

III. Būtojo dažninio laiko formos senųjų raštų priežasties konstrukcijose vartojamos labai retai. Pagrindiniame sakinyje dažniausiai esti būtojo kartinio laiko eigos veiksmo veiksmažodžiai, kurie čia reiškia ir dažninius veiksmus. Be to, pagrindiniame sakinyje gali būti ir esamojo laiko formos (jos nepastebėtos dabartinės lietuvių kalbos šios grupės konstrukcijose).

Priežasties konstrukcijų pavyzdžiai su būtoju dažniniu laiku šalutiniame sakinyje, kai pagrindiniame – įvairūs būtieji laikai:

Teipag Reliquias, abrózus, križiús, ir kaulus szwëntújų garbėi *turédawo*, ir grábump szwëntújų ant átlaidų *wáikszcziodawo*. Nes' Otho tręczias Rimo Ciésorius... križmą *szwęsdawo*, *pásnikaudawo*, nūdžias arbá griékus *izpažindawo*... DP 443.

...nusiunte Micheaszop tikrop Pránászop, kurio łabay nerodas *klause* ansáy Achab, nes iámuy wisádá teysę *sákidawá*... MP 99(2).

A Judoschius, kuris ghi ischdawe, teipaieg *szinnoia* ta wieta, nes Jesus the tan-kiei *sussieidawa* su sawa Apaschtalais BP I 365.

Dábokis, kokį ijs sópuli *kęnte* ant ano dâylaus o iaunįteló kûno, per tą appiaus-tima: kadág del tos žaizdós nękurie bęrnėley, ne wieną kartą *numirdawo* DP 55.

Paklidę bûwome wissi dábar išzcziosia mótinų mūsų, ir pirrn *bûwome pažu-diti* neg pagimditi: Néssą iz nūdžios ir nūdžioia wissi *prasadédawome* DP 598.

Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje (mūsų pavyzdžiuose) turi esamojo nuolatinio laiko reikšmę: *Ne gáli wel' izkałbėtis* sirgimu arbá liga: kadág ir Thimoteus S. dažnas negales *turédawo*: O wienók' tacziáu Biskupo vrėdą gerái rėde DP 558.

Iszwisk tiktáy o dabokis biednikie, *iái ne esi* tu didesnis pahonis: o iáigu nedau-giášnio wertas rustibes, negi pahonis: Nes pahonis *nepriesiegdawá*, sáwámuy Ponuy, nieko iámuy *nesáliubidawá*, o teipag niekad ne sulauže neiokios wieros iámuy MP 113–114.

IV. Būsimojo laiko formos priežasties konstrukcijų šalutiniame sakinyje vartojamos, palyginti, gana dažnai. Pagrindinio sakinio tariniai, be būsimojo laiko, gali būti reiškiami vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis, liepiamąja (leidžiamąja) nuosaka, tiesioginės nuosakos esamuojau ar būtoju kartiniu laiku.

1. Kai abiejų sakinių (šalutinio ir pagrindinio) tariniai reiškiami būsimojo laiko formomis, tai dažniausiai pasakojama apie tariamai būsimum dalykus (pasaulio pabaigą, paskutinį teismą, pomirtinį gyvenimą ir t.t.). Šių konstrukcijų turinys yra dogmų pobūdžio: čia kalbama apie reiškinius, faktus, kaip neabejotinai įvyksiančius, tačiau veiksmai ir veikėjai daugiausia konkretūs. Pvz.:

Kiti *bus* dábar artimęsni, ir báišęsni žėklai... Néš sáute *pawirs* ing támsibęs, o ménuo ing kráuią, ir žwáizdes *puldinés* izg dagáus DP 14.

Po kayrey ožiey, a podešiney awis *stowes* dienoy paskutiney. Nes ožiey pas-kundon, o awis dungaus karalisten *eyš* PS I 241.

Kitami wel šwiety runka dešine piktiemus łabay *bus* trumpa. Nes nieko iemus giero pragari deguntiemus *ne daris*, ir wieno szłako wundenio vnt atwesimo ležu-wio *ne duos*: kayre priesz *bus* smarkiey ilga. Nes per włsus vmžius liepsnose *degins*, ir kitomis kunčiomis łabay smarkiomis *mučis* PS I 244.

Jr *nebus* uzdarytos bromos jo dienoj: *nebus* nes ten nakties ChB 408.

Wienok tawęs tas gieluo *ne ingils*, nes gi tikray tawo akis *iszwis*, teypag ir ta-tay tawo akis *regies*, káip wel Ponas Diewas piktiemus *mokies*... PK 79.

O taip wisos szalis tawęs Poń *biiosis*, Yr wisi Karaley tau *pásikloniosis*. Todel iuog tu nauiai miestą *pátáysisi*, Yr io wissą gárba atpent *sugražisi*... KnN 87.

Be to, priešasties konstrukcijos su būsimojo laiko formomis abiejuose sakiniuose gali reikšti ir tam tikras krikščioniškosios moralės arba to meto visuomenės gyvenimo normas. Tada būsimojo laiko formos turi tarsi esamojo nuolatinio (nepibrėžto būsimojo) laiko reikšmę, o priešasties šalutinis sakiny, paprastai, turi kitą, II-jo laipsnio šalutinį sakinį (sakysime, veiksnio, lyginamąjį...) su esamojo ar būsimojo laikų formomis. Pvz.:

Beť kaip' darbę, teip' wel' algoiė arba vžmokėiime ne wissi ligus *bus*, néssą kas' daugėsn' dirba, daugėsn wel' *ims* ir algós arba mokeštiés: o kas' szikszczei sėie, szikszczei ir *pieus*. Néssą kaip' žwaizdė nūg zwaizdės skirí yrá. Teip' wel' *bus* skirius tarp' iszrínktíjų. Nes' nórint wissi bus ižganiti, ir paáiminti: beť' taczėu ne wissi *bus* liguš DP 384.

Dūkítė ir *dúst* iumus sáiką gėrą, ir prikímszta, ir prikresta ir kúpina *dūs* ing anti iusų. Néssa túieg saiku, kuriu séikėsitė, atseikėta *bus* iumus DP 283.

Tada *turesi* gárba poákim draugia sedinčiu su tawim: Nes kožnás kurisay iszskiala *bus* nužiamintas, o kuris nusižiámina *bus* páauksztintás Su 209.

Jei *bússime* bursinikais kanczios, tad ir palinksminimo, bílo Pówilas S. Nes' ne wienas *ne bus* karunawótas, tiektaí kursái wíriszkai *kariaus* arba *múszis* DP 213.

2. Sakinyje, nusakančiame veiksmą-padarinį, kartais gali būti vientisinės tariamosios nuosakos formos. Tais atvejais priešasties konstrukcija, paprastai, įeina į dar sudėtingesnę prijungiamąją konstrukciją, kurioje pagrindinis sakiny (priešasties šalutinio sakinio atžvilgiu) esti I-jo laipsnio šalutinis sakiny su jungtuku *idant*, o priešasties šalutinis sakiny – II-jo laipsnio šalutinis sakiny, prie kurio savo ruožtu dar gali būti prijungtas ir III-jo laipsnio šalutinis sakiny.

Šių sudėtingų prijungiamųjų konstrukcijų schema būtų tokia:

pagrindinis sakiny	I-jo laipsnio šalutinis sakiny su <i>i d a n t</i>	II-jo laipsnio priešasties šalutinis sákinys	(III-jo laipsnio šalutinis sakiny)
--------------------	--	--	------------------------------------

Pavyzdžiai:

Bet tiesą bíláu iumus: priwalú iumuš, idant asz *EICZIO*, nes' iėi asz neiszcio, palinksmintoies *notėis* iušúmp DP 215.

...idánt norás mūsų *suderėtu* su noru Diewo ir su malóne Diewo draugia *dirbtu*. Nes' W. Diewas kuris tawę padáre bę tawęs, *ne ižganįs* tawęs bę tawęs DP 46.

Rúpikites Brólei įdánt' per gėrus padarus *daritumbitę* tikrą mūsų pawadinimą ir apríkimą: Nes tatái daridami *ne nusidėsitę*: bet' gėręus teip iumus gáusei *bus* paredita jeiga ing ámžina karalístą... DP 453.

Weizdėkite idánt' kas íusų ne *iszwėstų*. Nes' daug falsziwų pránaszų *kėlsis* ing wárdą máno, ir daug ių *iszwės* DP 301.

...mes teypag intikiejom ing Jezusa CHristusa idant *butumbime* nuteýsinti isz wieros CHristusa, ó ne isz darbu Zokona: delto jog iz darbu Zokona *nebus* nuteýsintas zednas kunas ChB 292.

3. Kaip ir kitų grupių priešasties konstrukcijose, pagrindiniame sakinyje dažnai vartojama yra liepiamoji (leidžiamoji) nuosaka. Šalutinis sakiny su būsimoju

laiku tada nusako skatinamojo (arba draudžiamojo) veiksmo-padarinio priežastį, pagrindą. Pvz.:

Delgi to *nesisielokit* ápe ritikščią dieną: nes ritikščia dieną *rupinsis* ápe sawus reykalus. Pakanka dienay ánt sawo warga Su 200.

Neatbók tu to, jei kas pralóbsta, jei Garbe jo Nammû issiplatina. Nesa mirdams nieko *nejms* draugia, Ir jo Garbe *neseks* ghi DPs XLIX.

Imkiteg tad nûg io talentą ir *dúkite* ii ánam' kuris tur dészimti talentų. Wisókiam' nes' túrinczem *bus* dūta ir ábstą *turés*: o anám' kuris' ne tuř ir ką rėgis túret, *bus* atimta nûg io DP 387.

Szalin piktus Mokitojus *átmesk*, *tremk* juos, o ant tos wietos, giarus Wiernus *pásodink*: Nes kožnás medis kurs ne išduosti wáysiaus bus iszkirstas, o *ugnin* imes-tás Su 173.

Jauskite ir *búkitę* gátawi, nes kuriá wálandą ne tikésiteš, *atéis* sunus žmógaus DP 110.

Atmink vnt Sudo mano, nes toksay *bus* ir tawo: mań wakar, a šiu dienu taw PS I 112.

Pilnai mus *pagatawykiem*, Nęs *ateis* smertis, *budiekiem* M 414.

Kadađi mus sządien pagal prowos *sudis*, del giaro darba (padaryta) ligatam zmoguy, ko stojos sweykas. *T'est* tada wisiemus jumus zynoma... ChB 193.

Kai kuriose šio pogrupio priežasties konstrukcijose gali būti antrinė, priešpriešos reikšmė. Tais atvejais pagrindinis sakiny su liepiamosios nuosakos forma pasako raginimą laikytis tų ar kitų religinės moralės normų arba vengti ko nors, priešingu atveju įvyks grasinimas, pasakytas priežasties šalutiniame sakinyje. Priešprieša dažniausiai reiškia gramatiškai neigiama tarinio forma viename iš sakinių arba leksiškai (*kitaip...*). Pvz.:

Ne nuwėlikis žmogau sugriszt' Wieszpatiėsp Diewóp sawóp: ir *ne atguldinėk'* nûg dienós dienon' Nes' su trąnksmų *pripuťs* rústibė io, ir mėtú kėrszto *pražudis* tawę DP 356.

Ne waikszeziok' páskui geidulus tawús, ir *atgręszkiš* nûg sawos wálos. Nes' iei pėrlaisi, duszei sáwai ios įgeidímús, tad isz tawęs *padaris* dzeugsma priešakiamus táwiėms DP 352–353.

Ape tą *rupinkimeš*, brólei miėlausieii, nes' iėi tassái *ne bus*, tadąg mūsų tikrái wiėnas intikėiimas niėkad *nopgiš*... DP 354.

...sunau máno *klausik* graudenimá tewa táwo, o *notmesk* mokšla motinos tawo: Nes tátáy *bus* priepuoliu łoskos gáťwáy tawo, ir káip lánčiugas brangus ant káklo táwo MP 65(1).

Jszėikite dúktęres Syóno... *Jszėikite* išg žėmes iųsų, ir išg giminės iųsų, ir išg namų téwo iųsų, o *rėgėkite* karálų Salámoną: nes' *kitáip ne bus* iėimus drąsu re-gét' iį Sakítóių žódzio DP 424.

4. Esamojo laiko formos deriniuose su būsimoju laiku gali turėti esamojo nuolatinio arba išplėsto esamojo (esamojo – būsimojo) ir perfekto reikšmes. Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje gali būti junginiuose su veiksmazodžio bendratimi ir be jos.

a) Šio pogrupio priežasties konstrukcijose esamojo laiko formos dažniausiai vartojamos esamojo nuolatinio laiko reikšme.

Modalinių veiksmažodžių (*galėti, reikėti...*) esamojo laiko formų deriniai su bendratimi gali turėti esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Konstrukcijos yra apibendrinamojo pobūdžio, todėl ir būsimosios laiko formos šalutiniame sakinyje konkretaus būsimosios laiko reikšmės neturi. Pvz.:

Niekas *negali* dwiẽm Ponam *tarnaut*, aba nes wiẽna *nopikiąs* ó kitąghi *miles*, aba wiẽno *turesis*, ó kitą nieku *wers* ChB 15.

Ko *padarit negal* ieig ábeietas nebũs wiẽnos ir tiesios wiewos. Nes' tewas *tęs* ant sawos wiewos, O motina wel ant sawos DP 70.

Rėikia ir *pildimo* Wieszpatis̃ isákimo. Neš' ne wissókias kuris tária Wieszpatis̃, Wieszpatis̃, *iėeis* ing karalistę dağaus... DP 227.

Atmint' ant' to turimé, iog wãlą ne mũsų betáig Diėwo darit' *kalti esmé*. Nes' kas wãlą io daris, *patėks* ant' ámžiu DP 543.

Jr tu Betthléhem žėme Judos, ne *essi* mazėusia tarp kunigáykszczių Júdos: Nessa ižg tawės *yszėis* wãdas, kuris waldžios žmonemis mano Jsráelo DP 58.

Kaip matome iš paskutiniųjų pavyzdžių, esamojo nuolatinio laiko reikšmę turi ir vardažodiniai tariniai su esamojo laiko (*būti*) jungtimi.

Plg. esamojo nuolatinio laiko reikšmę pagrindiniuose sakiniuose su pilnos leksinės reikšmės veiksmažodžių esamojo laiko formomis:

Diewo nessimbijąs *sziczija*, ó *neuszmoka*, Bet Teisusis ira Mielaschirdingas ir Dosnus. Nesa jo Perszegnotieghi *aptures* Szaemę, Bet jo prakeiktieghi tur buti ischgaishinti DPs XXXVII.

Jr ižg cžion' iau *plũsta* wissa gęra. Nes iėi Wieszpatis̃ Christus giwėna mũsimp' ir mes iamimp. o kasg mũmus ieu *galės* ką pikto padarít? DP 132–133.

Mana Akis' *wissadós waisdi* ant Wieschpaties, Nesa ghis *ischtrauks* maną koją isch tiklo DPs XXV.

... o tikėiime sweikatá *yra*, nes' kas intikés, ižganítas *bus* DP 407.

b) Išplėsto esamojo (esamojo – būsimosios) laiko reikšmę kartais turi reikiamybės modalinių veiksmažodžių (*reikėti, turėti...*) esamojo laiko formos jungtiniuose su bendratimi. Tada pagrindinis sakinyus nusako būtinais atliktiną, bet neapibrėžtą laiko atžvilgiu veiksmą, o antruoju einančiame šalutiniame sakinyje, be priešasties, pasakoma, kas atsitiks, neatlikus pirmosios veiksmo. Šiuo atveju konstrukcijos turi antrinę, priešpriešos reikšmę. Pvz.:

Jr teip' *rėikia* atadét affėktą ant' szalies, tam' kuris' rászta skáito: Neš, *kitáip* pigái *pagrėsz* rászta affektump̃ savump̃: kaip' atskalũnis paiúkę darit DP 212.

Todrinag ne tiéktái žódžeis, bėt' ir dárbu ir dáiktu *turime atsižadét'* wėlino, ir wissų weikałú io, ir *sakiót'* Christų Wieszpatis̃ mũsų, iei norimę tikrái ižganiti bít'. Nes' *kitáip* niėko mumús *ne padės*, iog apkriksztiiomės, ir tóli dábár *búsime* nũg tikroio atgimimo DP 453.

Táisiag ir mes giklėis brólėi miėlieii, priesz szatóną wel' *karėut* ir *gintiš turime*: nės' *kitáip* niėko *ne nuwėksime* DP 107.

c) Pagrindiniame sakinyje gali būti ir tam tikra perfekto reikšmė, kai tariniais eina būtojo kartinio laiko neveikiamieji dalyviai (su *būti* jungtimis esamajame laike arba be jos). Pvz.:

Bėt' ne tiėmus nodboliėmus miegálámus, bėt' pilniėmus, ir darbantiėmus karėiwiamus *yra žadėta* karaliste dağaus. Nes' ne wiėnas *ne bus* karunawótas, tiéktái kursái cze wĩriszkai susitiko arba karėwo DP 353.

Betaig tat *irá pásleptá*, nuog akiu tawu. Nes *áteys* ánt tawes dienos, kad ápstos tawe Neprietelay tawi ápsukuy ir ápiguls tawe, ir suspaus iszwissur Su 179.

Paláiminti rômus: nes iie *aptéwiksztaus* žemę. *Paláiminti* kurié wérkia: nes iie bus palinksminti. *Paláiminti* kurié átksta ir trókszta teisibes: Néssá szitié *bus* pasótinti. *Paláiminti* mielaszirdžei: nes' iie mielaszirdumą *ingis* DP 532.

5. Būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje, paprastai, reiškia konkrečius, ribotus veiksmus, o būsimojo laiko formos (šalutiniame sakinyje) konkrečios laiko reikšmės neturi dėl šalutinio sakinio turinio dogmatinio, apibendrinamojo pobūdžio. Be to, prasminis ir prijungiamasis ryšys tarp šalutinio ir pagrindinio sakinijų kartais esti toks silpnas, kad šalutinis sakinytis esti panašus į anksčiau pasakytosios minties reziუმė, išvadą.

Sakáu iumus *nulipo* nutėisintas ing namús sawús nūg anó. Nessá wissókias kuris sawé áugsztina *bus* pažėmintas. O kursái žėminas *bus* paáugsztintas DP 313.

Tam' idánt' tū daugiáus tikėtumbei szitái turi pawáizdą Elzbiėtą ártimą tawą, kuriiii bū bebérne iog szitái nesczia *pastóio* sunumi sėnátwei sawóį iau tatái szesz-tas menū. Nes' *ne bus* Diewiép ne patógus wissókias žódis DP 441.

Jog szodi ijo *priemei*, Jr palaikits per ghi *stojjei*, Nes szodis Diewa amszinai *bus*, Jauniemus kaip ir senemus M 330.

Asz tam pasakíssi, idánt praszitú, idánt iam downótu pėnt wiená aszarėle ižg anų wissú ászarú, kures tą diėna wérkdamas gáusei ižliet *tėikes* ánt ižgełbeiiimo músų. Nessá toii wiėna aszarėle *pakáks* ánt nuprausimo wissú piktibiu ir biaurúmo nuodžių... DP 32.

...*szilktereia* ant nusiziaminima tarnaytes sawos; nesang nuog to meata paszlawinta mane *wadins* wisos gimines... Su 280.

Motinay sawo noris sunkiay sielwártingay, ir giádulingay, *nepásirode* todel: juog po kielimuy isz numirusiu *ne tures* wietos tie pákrutinimay, kurie est Wayku priesz Gimditoius ir gimditoju priesz waikus... Su 81.

Kaip matome, šios grupės konstrukcijų platus vartojimas ir kai kurių tarinių formų (esamojo, būtojo kartinio...) reikšmės ypatumai aiškintini senujų raštų stiliumi bei jų turinio dogmatiniu pobūdžiu.

V. Gana įvairios tarinių formų deriniais yra senujų raštų priežasties konstrukcijos su tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje. Priklausomai nuo vientisinių arba sudurtinių tariamosios nuosakos formų šios grupės konstrukcijos (kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje) turi dvi pagrindines laiko reikšmes: būsimojo (esamojo) ir būtojo.

Palyginkime skirtingas laikų reikšmes konstrukcijose su sutampančiomis, vienodomis (vientisinėmis arba sudurtinėmis atlikinėmis) tariamosios nuosakos formomis abiejuose sakiniuose:

...kúrié túri dūt' skáiczių vž dusziás iūsų idánt' tatái *darítú* sudžeugsmu, o ne dúsaudami. Nes' tatái iumus *ne iszeitú* ánt' gėro DP 367.

... kad' butų Wieszpatis Christus prisákęs wissiémus wartót tū Sakramėntú po abiém' ípatinem'. Néssá pírmėus ne gerái *butų padâres* Zidamus nauiei sugrąžintiėmus, ir daugėus Nazarėiczkykamus. Nes *turėię* butų láužit gerús įstátimus zókonno ape negerima wíno... DP 138.

Kaip matome, šios grupės priežasties konstrukcijos įeina į dar sudėtingesnes prijungiamąsias konstrukcijas su kelių laipsnių šalutiniais sakiniais.

Be vienodų tariamosios nuosakos formų abiejuose sakiniuose, pagrindiniame sakinyje gali būti tiesioginės nuosakos esamasis, būtasis kartinis ar būsiamasis laikai.

1. Kai šalutiniame sakinyje vientisinės tariamosios nuosakos formos, tai pagrindiniame sakinyje, be vientisinių tariamosios nuosakos formų, gali būti tiesioginės nuosakos būsiamasis, esamasis ir būtasis kartinis laikai, nuo kurių priklauso visos priežasties konstrukcijos (taip pat ir tariamosios nuosakos formų šalutiniame sakinyje) laiko reikšmė.

a) Būsimojo laiko reikšmę turi priežasties konstrukcijos su vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje tais atvejais, kai pagrindiniame sakinyje esti būsiamasis laikas. Pvz.:

Ne kalbā kurs szit ābā tat pādāris bet kurs tiki *ne prāžus* bet āmžinā žiwatā *āptures*. Jau nes dowāna toij, *nebutu* dowāna, loska neloska, kas isz giāru dārbu iszpeļna musu... Su 129.

Bet iog ilga *butų* minēt izpažinimā ir lūdimus wissų Dāktarų krikszczioniszķų, *atwessiu* tiekāi kelis wiresnių, kuriē ipacziosse szalisse pasāulo būdami, teip tikēio, turēio, ir mōke DP 539.

O ne teip, bīlō W. Christus, bēt' iog wissōkias kuris žēminās *bus* paūgsztintās, o kursai augsztinās *bus* nužēmintās. Nēssā kad wiēnas patis tikēiimas galētų nutēisint', tad nužēminimas Mūitiniekiep ne reikaļigas *butų* ir tas' Pharizēus *butų* nutēisintās... DP 316–317.

b) Neapibrēžtā esamojo nuolatinio laiko reikšmę turi priežasties konstrukcijos, kai pagrindiniame sakinyje yra esamojo laiko formas. Esamuojū laiku gali būti reiškiami modaliniai veiksmažodžiai (*turēti, galēti...*), einā kartu su bendratimis, arba sāvrankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžiai. Pvz.:

Atēio tad Saducēuszai Wieszpātiēsp, ir norēio io rasztū pergalet', rōdidami iog kelimas numireliu *ne gal'* būt; nes' kitāip wiena mote *turētų* turēt' septīnius wirūs, kuriūs cze pirm' turēio, neg nūmire DP 343.

O stosis āpwaūs su kūnais, ir su dūsziomis tēipo, kaip' czia giwēno ant' to pasāulo. Nes *tūr* tassāi pagendassis kūnas *apwilkt* nē pagadinimā: ir mirsztais *prymt* nēmirimā. Nes kasg tatai *butų*, idant' žmōgus kitamē kūnē nussidetų, arba gērāi daritu, o kitamē wel' imtų āļgā, vž sawus piktūs arba gērūs dārbus? DP 7.

Jog *musiia ātāit* wisad pāpiktinimās ant šwiētā, nes iāygu butu wisi teysus, māžāy žinotu āpe Ponu sāwo dānguy MP 81(1).

...mūsiie būt' nē kuriē mirējie, kuriēmus tos maļdōs, affiēros, ir ielmužnos *pa-dest*: Neš ių Bažnīczia Diēwo noprosnāi *ne darītų* iz įstātimo Apāsztaļu DP 548.

c) Neapibrēžtā esamojo išplėstinio (esamojo – būsimojo) laiko reikšmę gali turēti vientisinės tariamosios nuosakos formos šalutiniame sakinyje, kai pagrindiniame esti būtojo kartinio laiko formas. Konstrukcijos retos. Ryškesnēse iš jų iškyla antrinē, priešpriešos reikšmė. Pvz.:

Jk šioļay ne wienas sunus *noprinko* saw motinos. Nes kad tay turetū sunus saw wō macy aba galibey, kiewienas *aprinktu* saw ažu motinu karalieny, ir teyp ne wiena prasta žmona ir pawargusi sunaus *ne turetū* PS I 167 – 168.

Top *ne galēio* tikrōii Bažnīczia pražūt'. Nes *turētų* būt' ne tiesos žadēiimai W. Christaus, iog wārtai prāgaro niēkad' ne pērgales Bažnīczios io DP 88.

Jei wel' tarissi iog krikszionis ne gal' būt' náudingas arbá gerái darit: Diewui gêdą ir abîdą iam *padaréi*. Néssą pigesn' *butų* saulei ne žibét ir ne szildit, o neg krikszczioni szwiesós ne iždawinét: ir pigesn' szwiesumui tâpt' tamsúmu DP 559.

2. Esant sudurtinėms atliktinėms tariamosios nuosakos formoms šalutiniame sakinyje, pagrindiniame dažniau vartojami yra esamasis ir būtasis kartinis laikai.

a) Kai šalutiniame sakinyje sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos, reiškiančios hipotetinį, galėjusį įvykti praeityje, bet neįvykusį, veiksma, tai esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje turi, paprastai, esamojo nuolatinio laiko reikšmę. Mūsų pavyzdžiuose visi tariniai vardažodiniai (su jungtimi *yra*).

Ižg kur *butų* atėiūs giltine, pradžies ios i'észskome. Téwas giltines, nusidėiimas *yra*. Néssą kad *butų* niékad ne nusidėta, ne wiénas *butų nemirėš* DP 198.

Tódrin' toli piktesni *yra* neg Zydai, neš idánt' iie *butų* pažinę, niékad' *butų* Wieszpatiés garbés *ne nukrižewóię* DP 105.

Teipag *yra* tikrai. Néssą kad ne *butų* Diéwas Téwu nusidėiusių žmonių niekad mūsų, *butų ne mókęš* teip bilót' póteriuię DP 348.

Szwęte szios diénos *garbi* ir *linksmá*, teip toli praėie, ir prâkele wissás kitás szwéntés, kaip' saule žwáizdęš. Néssą dówanai *butų dâwėš* appiaustitiš, apkriksztit, ir gúndit girioi': noprósnei *butų pasnikawęš*, *mókęš* ir *sakęš* Ewangelią sawą: ir labái dówanai *butų kęntes*, vžnówitas ir numiręš idánt' wėikei potam' *butų kęntes* notgiięš DP 185.

b) Kai pagrindiniame sakinyje yra būtasis kartinis laikas, tai visos konstrukcijos veiksmas vyksta praeityje:

Ant' to atsakissime: Jog padôrei tatái W. Christus *padâre*. Nes' kad *butų* liépes, tad *butų mústię* wissi priimt po wiéna DP 193.

Izmanik támuy, kád iámuy nieko *ne buwo* isz to, nes *butu* ghi wienu žodžiu *átprowięš...* MP 108(2).

Dâwe mergái pagimdímą, kuris pirm' ią *įkwepe* pirm' to ir Mergistes ápžada, ir *suderino* nûpeñą nužéminimo. Nes' kaipóg ią Angetas *powadintų* (= *būtų* pavadinęš. — L.D.) małones piñna, kad *butų* ká nórint' ir mažéusio *turéius* géro, kas *butų* ižg małones neiszėie? DP 397.

Tuo būdu, senųjų raštų kalboje maža konstrukcijų su vienodomis, sutampančiomis tariamosios nuosakos formomis abiejuose sakiniuose ir palyginti daug konstrukcijų su tiesioginės nuosakos esamuoju laiku (konstrukcijų su esamuoju ir būsimoju laiku pagrindiniame sakinyje dabartinėje lietuvių kalboje nerasta; žr. minėtą straipsnį apie dabartinės lietuvių kalbos priežasties konstrukcijas).

VI. Senųjų raštų retorinėje kalboje yra vartojamos ypatingos priežasties konstrukcijos su liepiamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje. Minimų konstrukcijų sandara tokia.

Sakinio su priežasties jungtuku *nes* (kiti priežasties jungtukai čia nepastebėti) tarinys yra reiškiamas veiksmažodžių (*klausyti, veizdėti, dabotis, žinoti...*) liepiamosios nuosakos forma. Šie sakiniai, paprastai, esti neišplėstiniai ir vartojami pašnekovo dėmesio atkreipimui į tai, kas kalbama tuoj po to einančiame šalutiniame sakinyje (dažniausiai papildinio). Tuo būdu, sakinys su jungtuku *nes* primena įterptinį sakinį, tačiau be jo antrasis (papildinio) sakinys egzistuoti negali, nes juodu sudaro tarsi antrąją sudėtinės priežasties konstrukcijos dalį. Pvz.:

O biedná áwie, o piktoy žverie, iáy tu kaday buway wertá tokios łoskos Pona táwo. Nes *klausik káip* cžionay Ponas tawo linksmibę sáwo ir džiaugsmą sáwo teykies apsákit... MP 247(2).

O szwentos tátáy ir mielos naughienos tawi biednikie pripuole, nuog teip didžio Pona Kárálaus dangaus ir žiámes, nes *dabokis káip* vžustoiá vž tawe... MP 246(2).

O iei manę pakláusi kaip' turi priéit' ioþ. Jszmôkis tawę ir tas dwejetas žmonių. Nes' *dabôkis su kokių* nužeminimu, su kokių nóbaznumu, o kokia małdá, su kokių tikëimu ir páduksiu anįs priėjo DP 369.

O iay ne norime to minet dabuokimesgi ano baysio sudá, kurio nieku budu iszwengt negalesime. Nes *weyzdek* Krikščionie, *juog* tau potam, jaygu ne susiprasi, o to čieso užtruksi wiš kitayp átsimaynis Su 4.

Nes *weizdek o padumok* sáwi ánt to pilnay, *koki* tátáy ir linksmibe, o koki tátáy ir patiechá, dumot žódžiuose Pona, mokitis io, kłausinet ápe ghi, o pilnay uos wartot ir dumot szirdiia sáwo. Nes *iszmanik kad* žiwatás tawo iau tawi ira wisu šwietu tawo... MP 244(2).

Pirm' rëikia tikët, idant páskui to per tikëimá nupeñnitumbei Diewá regët. Neš' iei Diéwo nóri reget, *klausikig* io teip kálbáčzio DP 230.

*Veiksmazodžių formų vartosenos schema senųjų lietuvių kalbos raštų
prižasties konstrukcijose*

	Šalutiniame sakinyje	Pagrindiniame
1	<i>esamasis</i> laikas (esamasis nuolatinis, perfektas) <i>esamasis sudurtinis atlik- tinis</i> laikas	<i>esamasis</i> laikas (nuolatinis), <i>būta- sias kartinis</i> , <i>būsimasis</i> , <i>ta- riamoji nuosaka</i> (vientisinės ir sudurtinės atlik- tinės formos), <i>liepiamoji</i> (leidžiamoji) nuosaka <i>esamasis</i> laikas
2	<i>būta- sias kartinis</i> laikas	<i>būta- sias kartinis</i> , <i>tariamoji nuosaka</i> (vientisinės ir sudurtinės atlik- tinės formos), <i>esamasis</i> (nuolatinis), <i>būsimasis</i> , <i>liepia- moji</i> (leidžiamoji) nuosaka
3	<i>būta- sias dažninis</i> laikas	<i>būta- sias kartinis</i> ir <i>dažninis</i> laikai, <i>esamasis</i> (nuolatinis)
4	<i>būsi- masis</i> laikas	<i>būsi- masis</i> , <i>tariamoji nuosaka</i> (vientisinės formos), <i>liepiamoji</i> (leidžiamoji) nuosaka, <i>esamasis</i> laikas (nuolatinis, išplėsti- nis, perfektas), <i>būta- sias kartinis</i> laikas
5	<i>tariamasis</i> nuosakos vien- tisinės formos	<i>tariamasis</i> nuosakos <i>vientis- inės</i> formos, <i>būsimasis</i> laikas, <i>esamasis</i> ir <i>būta- sias kartinis</i> laikai
	<i>tariamasis</i> nuosakos su- durtinės atlik- tinės formos	<i>tariamasis</i> nuosakos <i>sudurtinės atlik- tinės</i> formos, <i>esamasis</i> ir <i>būta- sias kartinis</i> laikai
6	<i>liepiamoji</i> nuosaka su <i>nes</i>	

TIKSLO SUDĖTINĖS KONSTRUKCIJOS

Senųjų lietuvių kalbos raštų tikslo sudėtinių konstrukcijų apžvalgoje trumpai paliečiami trys klausimai: 1. prijungiamųjų jungtukų *idant*, *jeib*, *jeng*, *kad* vartoseną tikslo šalutiniuose sakiniuose ir kai kuriose konstrukcijose su mišriomis (tikslu ir bet kuria antrine) reikšmėmis; 2. tikslo konstrukcijos su antrine, priešasties reikšme, priklausančia nuo neiginio, ir 3. šalutinio ir pagrindinio sakinių tarinių reiškimo būdai.

Jungiamosios priemonės

Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje tikslo šalutiniai sakiniai dažniausiai yra jungiami daugiareikšmiu jungtuku *kad* ir retkarčiais – archaišku *idant*, kuris senuosiuose raštuose yra pagrindinis tikslo šalutinių sakinių jungtukas. Jungtukas *idant* senuosiuose raštuose turi keletą grafiškų variantų: *idante*, *idand*, *adunt*, *id...*

Be jungtuko *i d a n t*, tikslo šalutiniai sakiniai senuosiuose raštuose yra jungiami daugiareikšmiai jungtukais *kad*, *jeib*, kurie gali būti vartojami pakaitomis su jungtuku *idant*. Pvz.:

Kad zinotumey tieg downau Diewo, ir kas ira, kuris taw kałba, duok mañ giert PS I 58.

Darik isz io žiame giarą sawi, *Kad* galetu but naudingą tawi: *Idánt* sekłá čia pásetá táwo Gausu wáysiu duotu čzesu sawo KnN 182.

Prykieleš Diewas wayka sawo Jezu nusiunte ghi pirm jusump, *kad* jumas szławintu tampi *idand* koznas (isz jusu) susigrystu nog neteysibiu sawo ChB 193.

Neša pawisdeija isch aukschta schwentibes sawa: Wieschpatis nūg dangaus ing szeme pawisdeija. *Jdant* ischgirstu dusaughima apkaltotoija: *idant* ischwalnitū ssunus smertis. *Jeib* apkerstu Sišne warda Wieschpaties: ir schlowe ijo Jerusaleije. Kada szmones sussieis ing wienibe: Jr Karalistas *ieib* sluszitu Wieschpatiy M 475.

Kiek rečiau tikslo šalutiniai sakiniai esti jungiami jungtuku *jeng*.

Treczoio dienoe, atskire žeme wissur wandenu aptwinta, *ieng* pasiroditu sawa... Scheschoio dienoe, Galwiius, ir po tu sutwere žmogu, ant weida DIEWA, *ieng* tassai butu waldonu ir Ponu ant wisu sutwertuiu daiktu MT 40–41.

Per wiera Patwirtiname žokana... *Jeng* prowa Zokana musump pilna butu MT 48.

Minėtieji jungtukai senuosiuose lietuvių kalbos raštuose gali būti vartojami ir su kitais šalutiniais sakiniais, kurių tariniai reiškiami tariamosios nuosakos vientisinėmis formomis. Priklausomai nuo aiškinamojo žodžio pagrindiniame sakinyje tokiais atvejais gali būti mišrios reikšmės: tikslo ir papildinio, tikslo ir pažyminio ir kitos reikšmės.

Pavyzdžiui, mišri – tikslo ir papildinio reikšmė gali būti tada, kai šalutinis sakiny su vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis aiškina pagrindinio sakinio darinį, išreikštą sakomaisiais (kalbos) veiksmažodžiais (*tarti*, *prašyti*, *liepti*...); tais atvejais šalutinis sakiny nurodo ir kalbėjimo tikslą, ir kas kalbama:

Prascham tawe Diewe tiewe, *Jdant* mums dūtumbi tawa Schwentąje Dwasse, *Jeib* mus nūg ghreku saugatumbi, Meile tawa laikitumbi Diewe tiewe *dūk* M 364.

Liepk Cesarians Maiestatui, pagal tawes *ieib* reditu, *Jeib* kriksczianis mus apgintu, Jr pakaiui mus laikitu... M 56.

Jėi sunūs Diėwo essi, *tarik idąnt* ąkmenes tie dūnomis taptų DP 106.

Konstrukcijos su tikslo ir papildinio reikšme daugumoje senųjų raštų yra labai paplitusios. Prašymais *duoti, suteikti* pagrindiniame sakinyje yra baigiami beveik visi „išguldimai“ ir maldos. Tais atvejais šalutinių sakinių dažniausiai esti po kelis vienuolika sakinius.

... *duok* mums Dvąsį iszminties tawa dąngujos, *idąnt* balsą sunaus tawo tikray pažintumim, ir Dvąsį sweykos numones *id* Wiłkus, Wagis nuo tikru Piemenu iszpąžinti gałedami, Wiłku dabotumes o prieg ano tikra Piemenies ir jo tikru Tarnu ąmžinay patektume. Amen Su 134.

Sutek mums tay Pone Jezau, *idąnt* męs kialoneia musu giarás dumás, ir kálbás turedami, po križiumi páskuy tawe eydami ing ąmžiną gárbę po wakaruy szio swieta ieýtumim o tęnay szwiesibey táwoy ąmžinay Waykšćiotumim. Amen Su 88.

Aiškindamas beasmenio pagrindinio sakinio tarinį, šalutinis sakinytis turi tikslo ir veiksnio reikšmę:

Jums tieg *dowanota ira*, *idant* ne tiktay ing ii tikietumite bet ir ažu ii kistumite PS II 38.

Reykiamo ira, *idat* žmogus imtu vnt sáwis szárwus ir ginkłus PS II 18.

Kartais šalutinis sakinytis turi tikslo ir pažyminio reikšmę, kai jis aiškina tarp savęs glaudžiai susijusius pagrindinio sakinio tarinį ir bet kurią sakinio dalį, išreikštą daiktavardžiu.

Jr nusidawe ąnuose diėnuose, iuog *iszeio deakreatás* nuog Ciesoriaus Augustá, *idąnt* butu párąszitás wisás swietás Su 16.

... turi iimtus *tokias puotás darit*, *idant* butų wiežliwos, bé girtáwimo, be apsiriiiimo, *idant* liktų wel kuo butų ir élgetos pasótinti, ir reikalingieii galėtų būt paszelpiti... DP 34.

Atliepiamųjų žodžių, pabrėžiančių tikslo aplinkybės reikšmę, senuosiuose raštuose, kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, yra nedaug ir vartojami jie retai: be to, kai kurie iš jų vartojami ir priešasties konstrukcijose.

Tikslo konstrukcijų su atliepiamaisiais žodžiais pavyzdžiai:

Jr *dėlig to* ij mūmus Diėwas downođio, ir nusiųnte: *idąnt'* kiekwiėnas, kursá i ij rėgi, ir tiki ing ii, turėtų giwátą ąmžina DP 327.

Jr *an'* *tog* yra Bažnícziowie S. Sakramėntai įstatiti, *idąnt'* per iūs butų papildita, ko ne téka tikėiime ir nōbažnumė žmonių DP 321.

Jr *todrinag* teip małoņei atsakinėio, *idąnt* žodžei io daugėsn' rústibę ramintų, o neg ią iudintų DP 130–131.

Todrin' artōies dirwoi' tūintimpós kniburia, *todrin'* remesnėkas diėną ir nąktį dirba, *todrin'* prekėies po iarmarkus wažinėie: *todrin'* žalnierius sweikatá sawá smurtūia: *todrin'* dwarionis dwárieþ kiekwiėnam noį intėikt, patōsia, tarnáua: *idąnt'* wissi įgiie tai ko trōszko lėksmintis galėtų DP 211 (pastaroji konstrukcija yra reta ir įdomi tuo, kad šalutinis sakinytis turi 5 pagrindinius).

Minėtinos ir tam tikros senųjų raštų apribojamosios tikslo konstrukcijos, kuriose šalutinis sakinytis pasako vienintelį, išskirtą pagrindinio sakinio veiksmo tikslą. Antrinė, apribojimo reikšmė čia priklauso nuo apribojamosios dalelytės *tik, tiktai*, kuri eina su jungtukais *kad, jeib, idant*. Pvz.:

Jr kad neturejo ko uzmokiet, Wieszpats jo liepe ghi uzpardot, ir Moteri jo, ir waykus, ir wis ká turejo, *kad tykt* uzmokietu (skoła) ChB 40.

...kás szirdin sawon iláydžia: ne sunku jám ir náktimis, per kañnus giriás mariás jo jeszkoti, *kad tiktay* dusią sawą juo nuráminti, pásotinti Su 160.

...ar ne wërta búwo këntét wissá kasnórint yrá sunkáuš, *ieib tiéktai* butumbime wërtais tápt będrinikais anós teip didés patiéš Diéwo láupses? DP 542(2).

Christus padáre izg wándęnio teip daug wíno lábai gero ne del ko kito, *tiéktai idánt* gertų DP 72.

Kai kuriais atvejais, priklausomai nuo pagrindinio sakinio leksinės prasmės, vietoj tikslo vyrauja apribojamoji sąlygos reikšmė (su galimais tikslo aplinkybės atspalviais)⁶. Plg.:

...karalista Diéwo mūsimp paciúsiap yrá: *idant' tiéktai* io pirm' ir ant' wissó móketumbim' iészkot DP 525.

Cze mané kapók, cze mané dęgink'... *idánt' tiéktai* tęnai tawęsp' intękt' gálęcio DP 555.

...ne błogą bet brąngu skárba duost Ponás Diews kámuy duost grieku átlaydimą, *kad tiktay* noretumim prigulinčiy weártinti ir linksmay prijmti Su 219.

Bet darbuose del Diéwo ir del izganimo vmžino priimtuose, niekadu álga nuog Diéwo žadeta, negayszta, ney prapuola, *bet tiktay* žmogus Diéwo milistoy budamas iuos daritu PS I 350.

Tikslo-priežasties konstrukcijos

Priežasties atspalviai tikslo konstrukcijose susiję su neiginiu, kuris gali būti su atliepiamuoju žodžiu, tikslo jungtuku arba vienu iš tarinių. Senuosiuose raštuose vartojamos yra dvejopos tikslo-priežasties konstrukcijos. Vienos tikslo-priežasties konstrukcijos yra būdingos tik senųjų raštų retorinei kalbai, kitos – plačiai vartojamos ir dabartinėje lietuvių kalboje.

I. Senųjų raštų retorinėje kalboje vartojamos tikslo-priežasties konstrukcijos su dviem šalutiniais sakiniais (dažniau vienaarūšiais). Pagrindinio sakinio tariniai čia reiškiami esamojo ar būtojo kartinio laikų formomis. Tikslo ir priežasties reikšmės šiose konstrukcijose priklauso nuo neiginio ir jungtukų vartosenos; pagal tai šios konstrukcijos gali būti skirstomos dar smulkiau.

1. Vaizdingoje retorinėje senųjų raštų kalboje teologinių teiginių įtikinamumui sustiprinti, jiems ypatingai išskelti yra vartojamos sudėtingos tikslo-priežasties konstrukcijos, kurių pagrindiniame sakinyje esti atliepiamasis žodis su neiginiu (*ne todrin, ne todel*). Pirmasis iš dviejų šalutinių sakinių su jungtuku *idant* nusako, kodėl, kuriuo tinkslu kas nors neveikiama, o antrasis šalutinis sakiny su jungtukais *bet idant* duoda teigiamą atsakymą, – kas veikiama, koks faktiškasis pagrindinio sakinio veiksmo tikslas. Šių konstrukcijų bendra schema tokia:

... ne todrin..., idant..., bet idant...

Pavyzdžiai:

Szėsšta táre žmôgausp anóp Ephéta, kás izgûldzeš atdarikis. Kurį žodį kalđaiska *ne todrin'* liko Ęwangelista S. *idánt'* iissái galibę kokią turėtų sawimp, *bęť'*

⁶ Apribojamąją sąlygos reikšmę žr. L. Drotvinas. Apie kai kurių sąlygos konstrukcijų daugiareikšmiškumą lietuvių kalboje, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1(10), 1961, p. 176–178.

idąnt' parôditų iog wienu letu žodžiu paiuktu, ir priprastu žodžiu, padâre W. Christus toki žęklą didį DP 320.

Bêt dâbar bîlo. Jog *ne todrin'* Wieszpatis Christus įstâte tą sakraméntą, *idąnt* ii gârbintų, bet *idąnt* iį estų. Atsakau: tatai wel' *ne todrin'* Wieszpatis Christus atêio ant to pasaulo, *idąnt* iį gârbintų, *bêt idąnt* butų apiũktas paniédetas, ir išpelótas DP 266.

Jr tat âtmink juog tą Daktarą *netodel* Pons Jezus Zokanop siunčia, *idąnt* per ij žiawatop âmžinop âteytu: bo tat kâyp dabâr girdejay buti negali: *bet todel idąnt* Zokane, kâyp kokiame Zearkole, sawą neprimonę iszwistu, o pâžinęs tẽn sawo neagandus ir wargą pâžintu... Su 194.

Teip' yra iog Wieszpatis Christus *to drin* wina padâre, *idąnt'* gertu, *bet ne to drin*, *idąnt* iũ piktâi wartot turétų DP 72 .

Dažnâi mus râsztas grâudina, *idant* wâistoþ pasisâkimo tekétumbime, *ne to drin'* *idąnt* Diéwas pasisâkimo mūsų priwalâutų... *bet'* iog mes kitâip išganiti ne gâlime bût... DP 121.

Kaip matome iš paskutinių pavyzdžių, šių sudėtingų konstrukcijų komponentų eilės tvarka gali keistis.

2. Tikslu ir priežasties reikšmę turi taip pat sudėtinės konstrukcijos, kurios skiriasi nuo apžvelgtųjų tuo, kad vietoj II-jo tikslo šalutinio sakinio yra aiškinamasis priežasties šalutinis sakiny su jungtuku *jog*. Pastarųjų konstrukcijų schema tokia:

...ne todrin... idant..., bet (todrin...) jog...

Pavyzdžiai:

Bet *netodrin'* tiekâi patôgus dáiktas yr, *idąnt* szitą diená augszéus neg kitás prakęltumbime: *bet wel' to drin'*, *iog* tatai kas tą diéna užgimusio est' ant kitų wissų dáiktų yr pagerbimo werczęusia DP 34.

O teip *nê todrin'* *idąnt* patis ape iį abêiôtų, liépe mókitinemus sawiémus kłaut': kokiás iissâi butų: *betâg iog* mókitinény io nêkaip pawidéo Wieszpatie Christui... DP 18.

Nęs' tikrái *ne drin'* kokió sawo réikało, *nei todrin'* *idąnt* butų kitâip bût ne gâleię: nei del' kokių nũpelņų mūsų téikeš nužęgt ir numirt vž mus, *bet* tikrái išg tikrós mafônes, pamegimo ir parêdimo Diéwo Téwo, *iog* mus pamilêio... DP 241.

3. Mišrią, tikslo ir priežasties reikšmę turi ir konstrukcijos, kuriose neiginys eina ne su atliepiamuoju žodžiu, bet su jungtuku *idant*. Šių konstrukcijų bendra schema bûtų tokia:

..., ne idant..., bet idant...

Pavyzdžiai:

... kad Diéwas koroie, ir dũst wargams ant mussu ateiti, tad ghissai tatai dara *ne idant* mus prapuldintu, *bet idant* mus alba pakutosp pritrauktu, alba *idant* muss pabudintu, *ieng* mussump augtu baime Diéwa... MT 184.

Todrĩnag Wieszpatis Diéwas Subatoié uždraude dirbt', *ne idąnt'* butų dârbas piktas eşsas: *bêt idąnt'* žmógus wâlnas butų ant' tarnawimo Diéwo... DP 340.

Wâlgidawo ir su Pharizéuszâis sawâis priesakeis *ne idąnt* iiemus patostų: *bêt idąnt* ių ligás iszwâistitų... DP 477.

Šio pogrupio tikslo-priežasties konstrukcijos gali turėti ir apribojamosios reikšmės atspalvį. Tada šių konstrukcijų schema atrodytų taip:

... ne tiktai idant..., bet ir idant...

Jumus tiek Apasžtafas dowanota ira del Christaus, *ne tyktay idant* ing ii tietumite, *bet ir idant* ažu ii kintetumite PS I 38–39.

Atláido Wieszpatis tárnui aną skólą wissą: *ne tiekái idánt'* miešaszirdumą io pažintų ir sakítu, *bet' ir drin' to, idánt'* iissái wel' téipaieg priesz kitús miešaszirdumą rôditų DP 361.

Minétinas atvejis, kai antrasis šalutinis sakiny s yra jungiamas jungtukais *bet jog* ir turi aiškinamąją priežasties reikšmę; tada ir pirmasis šalutinis sakiny s jungtuku *ne idant* taip pat turi aiškinamąją priežasties reikšmę, nors jo tarinys ir reiškiamas tariamąja nuosaka. Tuo būdu, tikslo reikšmės šiose konstrukcijose jau nėra. Plg.:

Weizdékig iog tóii žmoná... iždáwuš iau búwo ant' Dáktarų wissą túrtą sáwą: o wienók' iei tacziau nieko ne padéio, *bēt'* tú dábar pikcezus turéioš. *Ne idánt'* wissi wáistai butų tuszti, o niékam' nederą (kadág ir tús drin' priwálimo mūsų, W. Diewas ižg žemes padáre) *bēt' iog* ne wieni wáistai ne wienos rôdos, ir padeimai to pasaulo bę mařónes ir padéiimo Diéwo, ne wienám' ne padés DP 370.

Bet tos méiles wiená yra priežastis, iog mes Christų mílime, ir tikime ing iį. *Ne idánt* iį pirm butúmbim' numilėię kaip Jónas S. bílo, *bet iog* iissái pirm mus numilėio, ir dáwe mumus tatai idánt iį mílétumbim' DP 223.

Szia diéna karaliene dągáus stóios ant' deszines sunáus wissur karaláuianczio, kaip' auksinu rubu ne pagędimo ir nemirimo apwilкта *ne idánt'* pagál duszią tiek-tái, o bę kúno stóioši: *bēt' iog* apwilktas yrá szwęcncziausias ios kúnas nępatrikimu ir nemirimu DP 491.

II. Senuosiuose raštuose (kaip ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje) yra vartojamos tikslo-priežasties konstrukcijos su neigiamu šalutinio sakinio tariniu. Pvz.:

Todrinag idánt' ir mes ant' to *ne* pariktúmbimeš, mókia mus W. Jėsus szitoi' Ewangeliói', kamé vžgúl' tikrasis mūsų líksmumas... DP 211.

Aniemus iž kitós giminės, tiek-tái iž gimines Lewi, kunigų aprinkt' ne dęréio: *todėlig idánt'* gimine kunigų *ne* prážutų, musiio turet' móteris DP 465.

Bet ir *todryn* iog dienoy sudo ižkratis kiekwienu, *idant* niekas patepto ion *ne* ieytu PS I 20.

Mana Schirdis teissilaiko tikrai Prowose, *Idant* nebucziau pagedintas DPs CXIX.

Kaip matome, šiose tikslo konstrukcijose antrinė, priežasties reikšmė priklauso nuo atliepiamųjų žodžių (*todryn, todel*), kurie atsako į priežasties aplinkybės klausimą *kodėl?*, o taip pat nuo neigiamos šalutinio sakinio veiksmazodžio formos.

Antrinė, priežasties reikšmė esti dar aiškesnė (ji gali net vyrauti), kai pagrindinio sakinio tarinys turi taip pat neigiamą formą. Plg.:

Thewái *ne* priwadziakiet' sunu iussu ingi rustibe bei kierschtaugima, *idant* nebutu nosimynusias schijrdies M 35.

Teyp Rimionys *ne* noreio pagadint miesto Karthagines, *idant* iaunimás iu *ne* palostu ir nuog pateykos *nepapiktu* PS II 7.

Jay butumey nuo ko pákwiestas ánt swodbos, *negisedek* ánt wirjasnioš wiewtos, *idánt* čiásningiasnis už tawe *ne* butu pákwiestas nuo io Su 209.

Nesa Sceptras Piktuju *ne* passiliks ant Kruwaeles Teisuju, *Idant* teisieghi sawą ranką *neischtiestu* ant Neteisybes DP CXXV.

Priežasties reikšmė gali vyrauti priklausomai nuo pagrindinio sakinio tarinio leksinės reikšmės, pavyzdžiui, kai pagrindinio sakinio tariniai reiškiami veiksmažodžiais *bijotis*, *vengti*:

Nuejo tada wiriausias ant załnieru su tarnejs ir atwede jos (bet) *ne* gwoltu::: *bijojos* nes zmoniu, *kad* ju *ne*nuakmeniotu ChB 196.

Dásilayst grieku *wenkim*, *Jdánt* *ne* suditu mus... KnN 193.

Tarinių reiškinio būdai

Pagrindinio ir šalutinio sakinių tariniai tikslo sudėtinėse konstrukcijose nėra reiškiniai taip priklausomai, kaip, sakysime, sudėtinėse priežasties konstrukcijose. Tikslo šalutinio sakinio tarinys dažniausiai yra reiškinias vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis ir tik išimtiniais atvejais – sudurtinėmis tariamosios nuosakos formomis arba tiesioginėms nuosakos būsimuoju laiku, o pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiniai įvairiomis veiksmažodžio formomis.

I. Trumpai apžvelgsime retesniuosis šalutinio sakinio tarinio reiškinio būdus senųjų raštų tikslo konstrukcijose.

1. Be dažniausiai vartojamų tariamosios nuosakos vientisinių formų, tikslo šalutinio sakinio tariniai gali būti reiškiniai tiesioginėms nuosakos būsimuoju laiku.

Pavyzdžiui, Mažvydo raštuose yra vartojamos tokios konstrukcijos su jungtuku *jeng*:

Garbink Tiewa tawa ir motina tawa, *ieng* ilgai *giwęsi* ant szemes⁷ M 583.

Sekma diena turi schwęsti, *Jeng gaus* Scheimina atilseti M 410.

Wesk mus su tawimi, *Jeng dangui* mes budami, Tawe *garbinsim*... M 167.

Apschwiesk mus tawa schwesibe, *Jeng begs* musu schirdele... M 340.

Dūti est tie priesakimai, *ieng* ghrieka tawa o szmogau, *paszinsi* tu bei *ischmoksi*... M 389.

Kaip matome, tikslo reikšmė šiose konstrukcijose nėra tokia aiški, kaip tikslo konstrukcijose su tariamosios nuosakos formomis šalutiniame sakinyje, vis dėlto šalutinis sakinytis su jungtuku *jeng* pasako pagrindinio sakinio veiksmo tikslą.

Kad tikslo šalutinio sakinio tariniai gali būti reiškiniai būsimosio laiko forma, patvirtina ir senųjų raštų konstrukcijos su kitomis jungiamosiomis priemonėmis⁸. Pvz.:

Bēt⁹ kad būssi pákwiestas, eik⁹ ir sėskig ánt galėusios wiėtos. *Jdant* kad atėis kursái tawé kwiėte, *taris* taw⁹, *gentiė* paslinkėkiš augszczėus DP 338.

⁷ Plg. panašios leksinės prasmės konstrukciją su tariamąja nuosaka šalutiniame sakinyje: ...szienawok Tewa ir motiną tawo, *idant* ilgay giwas *butumbey*... Su 28.

⁸ J. Balkevičius savo sintaksėje nurodo, kad dabartinėje lietuvių kalboje tikslo šalutinių sakinių, prijungtų dalelytėmis „ar, be, bene“, tariniai reiškiniai „tiesioginėms nuosakos būsimuoju, kiek rečiau esamuoju ar būtuojau laiku“. (J. Balkevičius. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 369).

Ó anis tykawo and jo, *begu ghi pasweykis* subatoy, kad ghi galetu apskust ChB 65.

2. Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose tikslo santykiai, reiškiantieji praityje vykčius veiksmus, gali būti reiškiama retkarčiais atitinkamomis būtujų laikų formomis abiejuose sakiniuose, – šalutinio sakinio tariniu eina sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos (*būtu* + būtojo kartinio laiko veikiamasis dalyvis; pastarosios formos nepastebėtos dabartinės lietuvių kalbos tikslo šalutiniuose sakiniuose), pagrindiniame sakinyje – būtasis kartinis laikas:

Arba iei patiš dirbt ne norėiei, kodrinag wienók' manų penįgų *nê dawei* penįgmainiamus: *idąnt* asz *buczió* sugrižęs *atrįnkęs* iūs su nūmą DP 391.

O tátáy wisa *deios* antá tu, káczeib buvo łoskoy io, *idant butu rodes* gálibę-Deywistes sáwo... MP 80(1).

Jr káip buvo átwestas ant áno káľno, ant wietos nukrižiáwoima sáwo, ir káip buvo básey primusztos križiáusp ánomis báysiomis winimis szwentos rankos ir koios io, tátáy wisa *musiio* but, *idant butu* ant io *isipildę* anie isákimay Diewo Tewo io, iż seno per dwásią szwentą pádàritos MP 152(1).

3. Be sudurtinių atliktinių (būtojo laiko) tariamosios nuosakos formų, tikslo šalutinio sakinio tariniai senųjų raštų kalboje gali būti reiškiama ir tam tikromis esamojo laiko sudurtinėmis tariamosios nuosakos formomis (vientisinė tariamosios nuosakos forma + *esqs*). Pvz.:

Norėio ir Calwinas kaip nékurié rászo, sawáję wierą prikęľ' numirusio, pasamdęs žmúnį giwá, *idánt' daritų essqs* numirelu, bęť' ansai kuris dáres numirusiu, žótag ištiésos nūmire DP 459.

Saka teipaieig Diewa ne wissa sawa matce negalinti ischprowiti, *idant* pasibeigesis kunas Christaus, pastacze sawa wienu kartu ir túiaiu czesu tulossa wietossa *butu essas* MT 161.

O kodrinag tatai teip pilnáí apraszíta? Jog tataí yr pirmas urėdas ir wzgirimas tikro sakítóio žódzio Diewo, *idánt butu essas* nūg Diewo pászáuaktu ir pawadintu DP 27.

II. Apžvelgsime pagrindinio sakinio tarinių reiškimu būdus, kai šalutinio sakinio tariniai reiškiama vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis. Pagrindiniame sakinyje gali būti visos veiksmazódzio formos, nors dažniau wartojami esamasis laikas ir liepiamoji nuosaka.

1. Esamojo laiko formos pagrindiniame sakinyje gali reikšti laiko trukmės atžvilgiu įvairius veiksmus: neribotus, dažninius ir baigtinius.

Nepriešdélėtos esamojo laiko formos reiškia neribotus, neapibrėžtus laiko atžvilgiu veiksmus; tai būdinga esamojo nuolatinio laiko reikšmė. Pvz.:

Asz táwesp *kialu* akis sawo, *Jd* giałbetum warguos máno KnN 24.

Mana Akys *weisd* Wiernuju Szaemejé, *jeib* anis su manimi giwaentu... DPs CI.

Tu po mannimi *darrai* wietą waikschezioti, *Jdant* mano kojos nepaslystu DPs XVIII.

Tawęsp *schaukiem* nasrais taip ir Schirdi: *Jeib* mus neapleistumbi... M 483.

Todrinag *idąnt* kas ne nusimintų, *mókia* mus toii Ewangeliá S. szios diénós... DP 279.

Veiksmų pasikartojimo, dažnumo reikšmė gali priklausyti nuo laiko aplinkybių žódzų arba atitinkamų priesagų:

Jr *daró* tay *tunkiey* ligomis tułomis słogindamas nusideieius, *idant* susiprastu sawo piktibey, ir iop per gaylisti sugrižtu PS I 261.

Ką *idant'* tū mielaus padaritu, *perkalbinēia* iūs szeszeis twirtai dāwadais DP 606.

Baigtiniai, vienkartiniai veiksmai gali būti reiškiami esamojo laiko priešdėlėtomis formomis:

Jr asz *paszwęciu* mane pati uz jos, *idand* ir anis butu paszwęsti tiesoŷ ChB 180.

Ant pabagós tassái Sákramėntas S. *apžiebia* akis dūsios mūsų, *idąnt* szwiešėus pažintų wálą Diėwo DP 135.

Nes' *idąnt'* gražūmis žódžeis ių ne dūtúmbeis iszwęst', *pėrsergti* tawé Wieszpatis tais žódžeis DP 303.

2. Pagrindinio sakinio tariniai gali būti reiškiami sudurtinėmis atliktinėmis esamojo laiko formomis, kurios turi perfekto reikšmę. Pvz.:

Ant gálo iissái būdamas łobingu, *tapęs ėst'* grínu: *ieib* mes grinumu io butumbime prałóbinti DP 615.

...tu per tawa Sunu tą Weczere *istates essi*, *idant* mes io kuna walgitumbim, ir io kraughi gertumbim... M 376.

Ne dōwanai tai Apáształai *pastátę ėst*, *idant* prieg baugių slaptų (tai yrá prieg Miszios S.) mirusiūių atminimą daritų DP 544.

Christus *esti keles*, nūg mukas wissokias, *Jeib* mes butumbim linxmi... M 256.

Tau paczem *sugrieschies esmi*, ir pikt po akimis tawa *padares esmi*: *idanti* teisus butumbi, szodzusu tawa, ir ischgalietumbi kada kaltinamas busi M 538.

3. Būtojo kartinio laiko veiksmazodžiai pagrindiniame sakinyje dažniausiai esti įvykio veikslo (paprastai priešdėlėti) ir reiškia vienkartinius, baigtinius veiksmus praeityje. Pvz.:

Tad *atwere* iiemus iszminti, *adunt* galetu iszmanit rasztus PS II 249.

O apnirtęs wieszpats jo, *padawe* ghi kotamus, *idant* užmokietu wis ką iam kaltás buwo Su 232.

Tu *stoieys* tárnu ant šwietá; *iszdāwey* del musu žiwata, *ieyb* imtumbim iszgánimá, kráuiu tawo prałegimu PK 128.

Ir Ponas *padare* szenklą ant Kayno, *ieib* ghį niekas ne uzsmuschtų, radens BrB 14.

4. Sudurtinės atliktinės būtojo kartinio laiko formos pagrindiniame sakinyje reiškia kadaise įvykusius, kartinius veiksmus:

Ponas tą istátimá *buwo pastátęs*, *idant* isz to butu tárnáy io, o žmones mieli iámuy MP 88(2).

Ir todrįnag wel *vždráudęs bū* mókitinemus sawiėmus, *idąnt* miestūs'n' Pahonių ne wáikszziotų DP 115.

Jog sztáy busi bagotás per tą Ponią sáwo, kuriá *buwo* ant io *priprowiės*, *idant* anoy ghi iszwestu iž tobułos dumos... MP 111(2).

5. Būtojo dažninio laiko formos senuosiuose raštuose vartojamos labai ribotai. Taip pat ribotai jos vartojamos ir tikslo konstrukcijų pagrindiniame sakinyje.

Nes' wandū iž prigimimo pridėra ant' apmazgóiimo, o per kráuią sėnamé zókone wissadós *būdawo* nūdemių apczístiijimas, *idąnt'* iszmanitumbime iog wándeni krikszto szwėnto ant apczistimo dūszių padést kráuias W. Jesaus... DP 182.

Jr tū metū wel' mērgos, kuriós būwo prieg iáunos marcziós... *iszėidawo* pasi-
tekėtų priesz iaunikį su lampomis, *idant'* ij ing namus marcziós iaunos pralidetų,
ir teñ su iū linksmintus DP 568.

6. Tikslu šalutinis sakinyš gali aiškinti pagrindinio sakinio tarinį, išreikštą
būsimuoju laiku:

Iž kur *pirksime* duonos *idant'* walgitu tie Su 67.

O asz melsiu Tewa, ó ans jums *dos* kita Ramintoj, *kad* su jums atsiliktu and
amziu ChB 175.

Idant taw liaupšę gedotu Garbe mana, ir nenutiltu, Wieszpatie manas Diewe,
asch taw *dekawosiu* amszinai DPs XXX.

Rąkosia *nesziós* tawe, *idant'* niėkad ne pažėistumbei ing ákmenį kóios tawós
DP 521.

Korosiu tawe sude, *ieng* netaritumbeis essas teisumi MT 193.

7. Pagrindiniame sakinyje dažnai vartojamos liepiamosios nuosakos formos:
Jaunikaiczius *graudink* schitogi budu *idant* butu trezwy M 37.

Apslakyk manę Isopu, *idant* czystas bucziau, *masgok* manę, *idant* baltas
bucziau kaip Sniegas DPsLI.

Plebanus kunigus wenu balsu *praschiikiet* *Jdant* ta maxla nesleptu didei *mels-*
kiet M 11.

Sutrink weykiay po koiu musu szietona *idant'* mumus neiszkaditu MKr 9.

Apmiszwiesk akis, tawo szwiesibe, *Kad* ne užsnuščiá amžna támsibe: *Kad* man
ne tártu mano pyktadeiás, *Sztaý* turiu wirszu esmi pergaleias KnN 11.

Wienok *idant* giaraus prigatáwintos butu sirdis musu małdosp, tas giesmeles
linksmais o suderánciays bałsays *giedokime* PK 19.

Plg. tikslo konstrukcijas su leidžiamosios nuosakos formomis pagrindiniame
sakinyje:

...potam Kunigas *tesaka* kožoni, po kožones *tegraudin* žmones *idant* drau-
giskai melstu Diewa... M 501.

Te sussirenk Wandū pa Dangumi ing ipatines wietas, ing sawa wieta, ieib regi-
mas butu Sausumas BrB 2.

8. Šalutinis tikslo sakinyš gali aiškinti tokį (pagrindinį) sakinį, kurio tarinys
reiškiamas vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis. Šis sakinyš neretai esti
bet kurio kito sudėtinio sakinio komponentas, – I-jo laipsnio šalutinis arba pa-
grindinis sakinyš, todėl tikslo šalutinis sakinyš šios grupės konstrukcijose negali
būti pirmoje vietoje. Pvz.:

Kas *ne atleistų* grászio wiėno, *idánt* iam' tūksztantis áuksinų bŭtų atláistų?
Kas trupuczó penigų ne *wėlitų* iždūt, *idant* vž iūs tiek szimťų kártų vž iūs įgitų
DP 286.

Atėio tad W. Jesus ing miėstą Naim, iame ne tiektaí sakitų, bėt wel' dáiktą
meiła ir miėlą *padaritų*, *idánt* dáiktas suderėtų su pražasciu miėsto anó DP 334.

Ó Wiriausi Kunigey ir Faryzeuszey dawe isakima idand jeygu kas zynotu
ghi kur sant, *danesztu* tey, *kad* ghi galetu pagaut ChB 170.

Jeszkoiau iž iu wiro, kuris padaritu aba sutwertu tworū, ir *pasistatitu* priesz
mani ažu žiemy, *idant* ios ne ižnaykičia, ir ne radau PS I 128 – 129.

Konstrukcijose su šiais tarinių formų deriniais, šalia tikslo reikšmės, gali būti ir antrinė, padarinio reikšmė, kuri įvairuoja priklausomai nuo atskirų sakinių lekšinių reikšmės. Plg.:

Jr tásiaug Powilas S. mokia Timoteuszą, idánt' nussidedąnczius poakim wissų *bartų idánt'* kiti biiotųs DP 499.

Wienokig pirm' to ést priwalú, idánt žmôgus swécziui teip' didžiam priderą-
czią padwária *pažopôstitų: idánt* ioy' weikėias wissokio czistumo ir szwëntibes,
dwâsiskai vžgimt... teiktųs DP 26.

Jr gal diewas padaryt wisokią łoska, kad *butu* apscia jusimp, *idand* wisame
visu metu wiso gana turedami, *butumbite* apstingejs koznop gierop darbop
ChB 284.

9. Tikslo šalutinis sakinyš retkarčiais gali aiškinti sakinį, kurio tarinys išreikš-
tas sudurtinėmis atlikinėmis tariamosios nuosakos formomis:

...kaip *butu* io kentejmas netobulas ganpadarimas usch griekus essas. Neigi
patsai mukas grieku mussu kune sawa *butu neketeięs, ieng* mes pakaiu turętumbi-
me: Bet io žaisdomis ne *butumbime* ischgiditi essą MT 264.

... ó diewe dok kad *butumbite buwe wieszpatawę idand* ir mes su jumis wiesz
patautumbime ChB 260.

10. Tikslo šalutinis sakinyš kartais aiškina pusdalyvį (arba visą pusdalyvinę
žodžių grupę). Tada, šalia tikslo reikšmės, gali iškilti bet kurie kiti atspalviai –
būdo aplinkybės, papildinio, pažyminio. Pvz.:

Teipaiag wel' ir wálgimę ir gęrimę sáiko ir męsto ne tūrime ne teip' *wálgidami*
ir *gerdami, idánt'* giwi *butumbime: bêt' gęreus daugęsn giwëndami, idánt'* estúm-
bime ir gertumbime DP 340.

Patógei tad iūs izbare, *ródidamas* iūs patiémus saw, *idánt'* pažintųs, ir dabó-
tųs kú butų essą izg savęs paczių, o kú per iį turėio būt DP 198.

Nueię, mókikitę wissás tautás, *kriksztidami...* ir *mókidami* iūs, *idánt'* sáugo-
tu tatái wissa, kånórint asz iumus įsakiėu DP 226.

...Christus kęnte vž mus, pawáizdą múmųs *pálikdamas, idánt* sakiôtumbime
pėdas io DP 111.

Tatai wis mums ghis padare, *Reischkdams* dide malone, *Jeib* dzauksma chriks-
czonis gautu, Ir amszinai dekawotu... M 183.

11. Tikslo šalutinis sakinyš neretai aiškina veiksmožodžio bendratį pagrindinia-
me sakinyje. Ši bendratis dažniausiai eina su kitų veiksmožodžių asmeninėmis for-
momis.

Pavyzdžiui, bendratis gali būti suvestinio tarinio dalimi, kai ji eina su moda-
linių veiksmožodžių (*reikėti, turėti, galėti...*) esamojo laiko forma:

Sárgiay *reykia buti* awelay, ir stropiay, *idánt* tarp Wilku ir Sámدينiku, pažintu
sawa Piemeni ir jo bálsą... Su 101.

Kuriūs žóđziūs *idánt'* gęriáus iszmánitumbimę, *reikia* mumus *žimót'* Historią
apė paáuksztinimą žalczio DP 454.

An to *tur* gimdítóiey *priveiždet, idánt'* wel wáikai tarp szejminos dargios ne
butų, ir sęrgetus piktós draugės: *idánt* ko ne pamatitu, arba ne izgirstų izg kur pa-
píkt ir pagęst galétų DP 65.

Idant Diewo wísami klausitume, ku mumus isako, *gali* mus *paiudint* paweyks-
las tu sutwerimu, kurie neiszmana, a tečiau ľabay weykies ir tobulay klauso Diewo
PS I 267.

Bendratis gali eiti ir kitomis sakinio dalimis (papildiniu, pažyminiu, tikslo
aplinkybe) priklausomai nuo veiksmažodžio asmenuojamosios formos leksinės
reikšmės. Pvz.:

Liépegu úgni *nužégt* iš daġaus, *idánt* iūs padégingtų. Ar *liépe atwértis* žemei
idánt iūs praritų? DP 130.

Jř *núsiunte* tárną sáwą metú Weczêrios, *bilot'* pakwiestiémus, *idant'* ateitų:
nes iau pazopôstita yř wiš DP 274.

Tos priežastis rodžia *ne buwus reykalo sumdit* musu vnt darbo, *idant* ažudirb-
tume saw graši vmžino giwenimo dunguy PS I 324.

Tikslo šalutinis sakinyš retkarčiais gali aiškinti bendratį, kaip beasmenio sa-
kinio tarinį:

Wiriausieghi vredai jra scheschi... Grausme Baszniczės pilnai *raediti*, ir pa-
widczeis wissu lemtumu klausitoiems *žibeti*, *ieib* papiktinoimai butu nuwengti
MT 111–112.

Pakľausi toleus, kaip' top Sakraméntop *paredítis idánt'* iį wertái priimt gá-
ľtumbim' DP 133.

Panagrinėjus tikslo konstrukcijas, galima padaryti keletą išvadų:

1. Tikslo šalutiniai sakiniai senuosiuose lietuvių kalbos raštuose yra jungiami
daugiareikšmiais jungtukais *idant*, *kad*, *jeib*, *jeng*. Priklausomai nuo aiškinamojo
žodžio pagrindiniame sakinyje, konstrukcijose su šiais jungtukais (ypač su *idant*)
gali būti ir mišrios – tikslo ir veiksnio, tikslo ir papildinio, tikslo ir pažyminio –
reikšmės. Kai su minėtaisiais jungtukais eina apribojamoji dalelytė *tiktai* (*idant*
tiktai...), tikslo konstrukcija turi antrinę, apribojimo, išskyrimo reikšmę.

2. Antrinės, priežasties reikšmės rodiklis tikslo sudėtinėse konstrukcijose yra
neiginys *ne*, einąs arba su atliepiamuoju žodžiu (*ne todrin...*), arba su jungtuku
(*ne idant*), arba su šalutinio sakinio tariniu. Senuosiuose raštuose yra vartojamos
dvejopos tikslo-priežasties konstrukcijos. Tikslo-priežasties konstrukcijos su dviem
(dažniausiai vienaarūšiais) šalutiniais sakiniiais ir neiginiu (*ne*), einančiu su atliepia-
muoju žodžiu arba jungtuku *idant*, yra būdingos senųjų raštų retorinei kalbai.
Tikslo-priežasties konstrukcijos su neigiama šalutinio sakinio tarinio forma (ut ne
finale) yra vartojamos ir dabartinėje lietuvių kalboje.

3. Veiksmažodžio formos tikslo konstrukcijų šalutiniame ir pagrindiniame sa-
kiniuose yra vartojamos dėsningai, bet nepriklausomai viena nuo kitos.

Šalutinio sakinio tariniai, kaip taisyklė, yra reiškiami tariamosios nuosakos
vientisinėmis formomis, retesniais atvejais – tiesioginės nuosakos būsimoju
laiku, tariamosios nuosakos sudurtinėmis atlikinėmis (būtojo laiko) arba esa-
mojo laiko sudurtinėmis (*būtų esąs*) formomis.

Pagrindinio sakinio tariniai reiškiami dažniausiai esamojo laiko ir liepiamo-
sios nuosakos formomis. Be to, tikslo šalutinis sakinyš gali aiškinti sakinius, kurių
tariniai reiškiami būtoju kartiniu ir būsimoju laikais, tariamosios nuosakos vien-

tisine forma, bendratimi ar pusedalyviu. Rečiau pagrindinio sakinio tariniai reiš-
kiami būtoju dažniniu laiku arba sudurtinėmis atlikinėmis (esamojo, būtojo
kartinio laikų ir tariamosios nuosakos) formomis.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Rusų kalbos katedra

Iteikta
1963 m. rugsėjo mėn.

SANTRUMPOS

- APM — Apie popieszischkaie missche (Irišta kartu su MT).
BrB — Biblia tatai esti Wissas Schwēntas Raschtas Lietūwischkai pergūlditas per
Janą Bretkūną Lietūwos Pleboną Karaliaucziūie 1590.
BrP — Postilla... Per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziūie... 1591 (I d.).
DP — Postilla Catholica... Per Kūniga Mikalōiv Davksza..., Wilniui, 1599.
DPs — Psalteras Dowido wokischkai bei lietuwischkai Karaliauczoje Prussu, Maetosse
Christaus 1625.
KRN — Kniга Nobaznistes Krikščioniskos..., Kiedaynise, 1653.
M — M. Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 m. Spaudai parū-
pino J. Gerullis, Kaunas, 1922.
MKr — Maldos Krikscioniszkos..., Kiedainise, 1653.
MP — Postilla Lietuwiszka Tatay est Ižguldimas prastas... per Jokubą Morkkuną...
1600.
MT — Margarita Theologica... per Simona Waischnora..., Karaliaucziūie, 1600.
PK — M. Petkevičiaus katekizmas. Naudotasi 1939 m. fotografuotiniu leidiniu.
PS — K. Syrwid. Punktay sakimu (Punkty kazań). Teil I — 1629, II — 1644... Göt-
tingen, 1929.
Su — Summa Aba Trumpas iszguldimas Ewangeliv..., Kiedaynise, 1653.
ChB — Biblia litewska Chylińskiego Nowy testament, tom II — Poznań 1958.

ПРИЧИННЫЕ И ЦЕЛЕВЫЕ СЛОЖНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ЛИТОВСКИХ ПАМЯТНИКАХ XVI—XVII в.

Л. ДРОТВИНАС

Резюме

Сложноподчиненные предложения с придаточными причины и цели в древних памятниках литовского языка употребляются весьма широко. Как и в современном литовском литературном языке, данные предложения близки по своему значению и средствам связи.

Рассматриваются средства связи (подчинительные союзы, соотносительные слова), некоторые случаи многозначности в употреблении причинных и целевых союзов (причинно-целевые значения и побочные значения условия, следствия, ограничения...), а также некоторые особенности структуры и связи придаточных предложений.

1. Кроме основных специальных причинных союзов *nes, kadangi* — *ибо, так как* — в древних литовских памятниках функции причинных

союзов выполняют славянизмы *ba (bo), ved* — *ибо* или многозначные союзы *kad, jog* — *что (потому что)*. В качестве соотносительных слов выступают слова *todrin, drin to, tadag, pertay, todelei, delto* — *потому*.

Видо-временные формы сказуемых в сложных причинных конструкциях употребляются закономерно, в зависимости от логической основы причинно-следственных отношений (одновременно или последовательно: причина — следствие). В отличие от современного литовского литературного языка наиболее характерным является употребление форм настоящего и будущего времён, а также — форм повелительного наклонения. Свообразными являются причинные конструкции с формой повелительного наклонения в придаточном предложении, свойственные лишь риторической речи древних литовских памятников.

2. Придаточные целевые предложения в древних литовских памятниках присоединяются к главному посредством многозначных союзов *idant, kad, jeib, jeng* — *дабы, чтобы*.

Выделяются два основных типа целевых сложных конструкций с побочным причинным значением, показателем которого является отрицание *ne* — *не*. Причинно-целевые конструкции с двумя (обычно однородными) придаточными предложениями и отрицанием свойственны риторической речи древних памятников. Конструкции с отрицательной формой сказуемого в придаточном (*ut ne finale*) известны и в современном литовском языке.

Видо-временные формы сказуемых в придаточном и главном предложениях целевых конструкций употребляются закономерно, но независимо друг от друга. Сказуемые придаточного предложения, как правило, выражаются простыми формами предположительного наклонения, в более редких случаях — формами будущего времени изъявительного наклонения или сложными формами предположительного наклонения, — сложными совершенными формами (прошедшего времени) или сложными формами настоящего времени (*būty esąs*). В главном предложении, как и в современном литовском языке, возможны различные глагольные формы.
